

SUBJEKTETS HISTORIE

Simo Køppe

Artiklen er en oversigt over forskellige bidrag til beskrivelse af subjektets historiske udvikling i perioden 1500 - 1900. Artiklen er ind delt i (1) barndomshistorie, (2) familiehistorie, (3) seksualitet og menneskeproduktion, (4) mentalitet og civilisation. Afsnit (5) udviklingslogik omhandler forskellige opfattelser af udvikling og fungerer som en konkluderende sammenligning af de gennemgåede teoriers grundlag.

I psykologiske udviklingsmodeller skelner man oftest mellem den artsbestemende fylogense og den individbestemmende ontogenese. Mens fylogenese kun kan beskrives i meget lange tidsperioder, og som oftest, vel nærmest pr. definition er biologisk orienteret, har beskrivelsen af ontogenesen og subjektets livshistorie åbnet for socialisationsteoretiske relationer til samfundsfor- mationen. I de sidste 5 - 10 år har interessen i stigende grad samlet sig om en tredje form for genese, der med N. Elias kan betegnes *psykogenese*. Psykogenesen er psykens eller subjektets udvikling i historisk tid, altså ændringer af de træk som på et givet historisk tidspunkt definerer subjektet, f.eks. dets egenskaber, idealdannelser og følelsesbindinger. Området er mildest talt ikke særligt homogent, hvilket den følgende oversigt selvsagt også bærer præg af. Jeg har udvalgt forskellige temaer som forekommer centrale – bl.a. barndomshistorie, familiehistorie og socialhistorie – for herigennem dels at give et mindre indblik i aktuelle synsvinkler og teoretiske modsætninger, dels anføre nogle brokker til et helhedsbillede, som trods alt er ved at aftegne sig.

I. Barndom

Barndommens historiske udvikling kan betragtes som varierende socialisationsformer og dermed som en indgangsvinkel til subjektets historiske udvikling. Når det som her forudsættes, at den biologisk-genetiske ballast – bortset fra de overfladiske individuelle variationer – ikke har ændret sig i hvert fald siden middelalderen, må subjektets ændring fra middelalderen og til i dag skyldes socialisationen. Ved at anvende socialisationsvinklen på ”barndommens historiske udvikling”, vil den dels kunne give nogle oplysninger om ændringen i egenskaber, færdigheder og følelsesbindinger, dels pege på nogle af de overordnede samfundsmæssige instanser, som er bestemmende for socialisationens produkt¹.

At barndommen på denne måde afspejler samfundet som helhed er selvsagt ingen speciel progressiv ide. Siden slutningen af 1960’erne er der i USA dan-

net en gruppe af *psykohistorikere*, der med L. de Mause i spidsen fører et sandt humanistisk korstog mod tidligere tiders vanrøgt af børn². ”Barndommens historie er et mareridt, fra hvilket vi først for nylig er begyndt at vågne” (Mause 1974b, s. 1). Når man i Antikken brugte børn som offergaver, og kastrede drengebørn til senere seksuelle fornøjelser for de voksne, når man i middelalderen slog dem ihjel ved fødslen, hvis man havde nok i forvejen, og når man under oplysningstiden nøjedes med en autoritær, korporlig disciplin – da er det for Mause tegn på en historisk udvikling henimod en mere menneskeværdig børneopdragelse, der aktuelt kulminerer i nutidens USA. Fordømmelsen af tidligere tiders barbari og sadisme er hjertegribende, men samtidig blottet for enhver gnist af historisk selvrefleksion, og projektet ender i dilettantisk beskrivelse.

Det er antagelig korrekt, at man i den tidlige middelalder satte spædbørn ud og lod dem dø. Bortset fra, at en meget stor del døde af naturlige årsager inden det blev nødvendigt, og at den katolske kirkes forbud mod børnedrab var ved at trænge igennem i de katolsk dominerede lande, så havde ”drabene” den enkle begrundelse, at forældrene ikke havde mad nok til at opfostre dem. Det var så at sige en form for forsinket abort. Bestemmelsen af den alder, hvor det er tilladt at tage et fosters/spædbarns liv må selvsagt ses i et større perspektiv, afhængig af den til en given epoke forbundne opfattelse af barndommen.

Iflg. P. Ariès (1960) opstår barndommen som sådan – dvs. både som begreb og som realitet – fra midten af 1500-tallet. Barndommen eksisterede altså ikke i middelalderen. Der var således ingen aldersinddeling – hverken for voksne eller børn. Ingen vidste særligt præcist hvor gamle de var, og tidsangivelser blev enten fastholdt ved at henvise til specielle begivenheder – ”den gang da laden brændte” – eller også i nær tilknytning til årstiderne og de naturbestemte arbejdsrytmers forløb. Et menneskeliv kunne til nød inddeles i større perioder, men det var i givet fald idealiserede kategorier, som kun gjaldt de øverste lag i befolkningen og som det også her kun var beskåret de færreste at gennemleve.

Når de første år af et barns liv først får en selvstændig betegnelse i de europæiske sprog i slutningen af 1500-tallet, skyldes det bl.a., den barske realitet, at de fleste børn døde. Betydningen af og interessen for det enkelte barn var nytteløs, da det sandsynligvis ikke overlevede de første par år. Det var således almindeligt at give flere børn det samme navn – man kunne da håbe at en ville overleve og bære det.

Hvis barnet havde overlevet den første periode, blev det pakket ud af svøbet og iklædt voksentøj. Bortset fra svøbet, som var en yderst praktisk opfindelse, der både beskyttede barnet og gjorde den daglige håndtering af det lettere, eksisterede der ikke specielt børnetøj. Når barnet havde udviklet de mest elementære senso-motoriske funktioner, måtte det deltage i dagliglivet på linje med de voksne.

Det er manglen på differentiering mellem voksen og barn, som er det væsentligste tegn på, at barndommen ikke eksisterede. Den samme mangel kan ses i anvendelsen af legetøj og deltagelsen i danse og spil. Iflg. Ariès er der ingen tvivl om, at der eksisterede legetøj i middelalderen, men det er ligeså sik-

kert, at en stor del havde en religiøs og rituel betydning, og at også de voksne legede med det. Tidens ikonografi viser, at de fleste lege og spil ikke blot blev udført både af voksne og børn hver for sig, men også, og især, af voksne, børn og gamle sammen, og i langt større udstrækning end man umiddelbart skulle tro. Ariès formoder, at lege, spil og fælles dans havde en uundværlig social funktion, idet de kædede de små samfunds medlemmer sammen og udgjorde en stor del af de sociale relationer overhovedet. Op til et godt stykke ind i 1600-tallet levede folk i et udpræget fællesskab som gik på tværs af alder, køn og stand. De bedrestillede ejendomme udgjorde således "store huse", hvor der konstant var et mylder af liv. Besøgende (fra alle lag), venner, tjenestefolk, tjenestefolkenes venner, børn og øvrige slægtsmedlemmer fungerede i én stor "forvirring". Disse huse fungerede som midtpunkter for det sociale liv, og når årstiden ellers tillod det, gjorde gader og torve det samme.

Det er muligt og hensigtsmæssigt at skelne mellem fire forskellige barndomsopfattelser, der hver især har konsekvenser for socialisationsformen idet de præger de konkrete krav til subjektets egenskaber. De tidsmæssige angivelser betegner opfattelsens *opståen*.

1550 - 1600. Normmæssigt sker der omkring midten af 1500-tallet en udvikling i aristokratiets selvbevidsthed, som bl.a. kan ses i formuleringen af nye etiketteregler. En stor del af disse vedrører den korrekte holdning til kroppen og dens udsønderingsprodukter — det er fortrængningen af kroppens direkte ytringer der er påbegyndt (jvf. nedenfor). I denne sammenhæng vil barnets absolutte mangel på hæmninger overfor egne og andres udsønderinger selvsagt træde skarpere frem. Børn vil repræsentere den ublufærdighed som de voksne helst bør have lært kun at udfolde i enrum. Ariès sporer hos aristokratiet en slags "fornøjelighedsopfattelse" af børnene som nuttede ublufærdige størrelser, man til tider kan more sig med. Han eksemplificerede det med et materiale som er anvendt af de fleste barndomshistorikere, nemlig den franske livlæge Heroards beskrivelse af den kommende Louis XIII's opvækst. En detalje, der ofte fremhæves som tegn på en udpræget seksuel frihed, er beskrivelsen af barnets infantile seksualitet; douchinen ynder således fra en alder af to år at fremvise sin tissemand til alt og alle, og at få så mange som muligt til at kysse og berøre den; og hvis den rejser sig, fremkalder det beundrende jubel fra de voksne.

Som et forsøg på at argumentere imod Ariès' tendens til at idyllisere dels hele middelalderen, dels barnets vilkår, gennemgår D. Hunt (1970) en mere detaljeret analyse af især Heroards journaler, og fremhæver bagsiden af barndomsopfattelsen. Det var nemlig kun på overfladen, at barnet var ublufærdigt og nuttet. Hunt fremhæver f.eks., at Louis XIII som spæd i lange perioder led af underernæring, hvilket af gode grunde ikke kan skyldes forældrenes økonomiske formåen. I det hele taget var det alle spædbørns største problem, at de ikke fik tilstrækkeligt med føde. Ikke på grund af økonomien, men fordi den gængse opfattelse af barnet så det som grådigt og umætteligt. Da man troede, at modermælk var affarvet blod, ville barnet, hvis det fik lov til det, helt reelt suge livet ud af moderen. Opfattelsen af barnet som blodsuger og parasit, blev underbygget af de næsten hysteriske forventninger, som forældrene havde til

tændernes fremvækst – nu kunne barnet også flænse brystet. En anden iagttagelse går ud på, at mange ammer forsøgte at forme barnets hoved, mens hjerneskallen endnu var blød. Ligeså med svøbet – der jo kan betragtes som en formgivende foranstaltning. Ideen med at forme i denne mere brutale forstand skyldtes ikke et ønske om at opfylde diverse ideer om gyldne snit, men om at *afværge* en naturlig udvikling, hvor barnet blot vokser i overensstemmelse med sine egne indre impulser. Man kunne jo aldrig vide hvilken djævelsk skabning, der ville blive resultatet.

Det er for så vidt sandsynlig, at aristokratiet opfattede spædbarnet som muntert legetøj – det havde nemlig intet at gøre med den konkrete opdragelse af barnet. Det var overladt ammerne, og den hær af diverse opdragere som tiden rådede over (således skulle dauphinen have over 100 i sin stab). I andre lag af befolkningen florerede sandsynligvis det andet synspunkt, bl.a. underbygget af kristendommens begreb om arvesynden. Børn er af natur onde, og hvis djæveln via kirkens indoktrinering er blevet samlebegreb for tidligere tiders folkelige overtro, så er det klart nok, at man reagerer, når man så at sige står med det onde selv i hænderne. Denne dobbelthed i barndomsopfattelsen findes også i den følgende periode.

1640 - 1680. Iflg. Ariès indtræder der en kritisk reaktion mod den adspredelsesholdning som barnet i visse kredse blev mødt med. Medicinere, pædagoger og teologer fremhæver, at man ikke skal lade sig narre af barnets umiddelbare uskyldighed. Uskyldigheden og dets uspolerethed bør rettelig ses som udtryk for en *moralsk svaghed*, der gør det sårbart for ethvert perverterende angreb, dels indefra i form af arvesynden, dels udefra, i form af demoraliserende ammer og barnepiger, som indoktrinerer børnene med overtro og skrøner. Barnets uskyldighed er indbegrebet af mangel på moral, og giver dermed de opdragende et ansvar og en pligt til at lære børnene de rette moralske leveregler. Både Ariès og Stone iagttager sammenhængende hermed et opsving i forsvar for og anvendelse af *disciplin* og overvågning. Ariès følger det på nært hold i skolerne som i denne periode til tider udvikler sig til rene sadistiske anstalter med fængselsceller og pisk som straf, mens Stone beskriver disciplinen i fremkomsten af den patriarkalske familieform.

Barnets konstitutionelle amoralskhed og svaghed skal modgås af strenge regler for dets adfærd. Barnets egen vilje ses umiddelbart som udtryk for de skræmmende og naturlige impulser, til tider som direkte udslag af arvesynden. Viljen skal knægttes, barnet skal indordne sig under de rette leveregler. De positive kvaliteter der sættes som barndomsideal er primært lydighed og underkastelse under den patriarkalske faderfigur, dels i familien, dels i kristendommen. Denne form har næppe været særlig udbredt, idet den opstår som udslag af den patriarkalske familieforms reaktion på den tidligere slægtsdominans. Barndomsopfattelsen kan betragtes som en forform til den liberalistiske opfattelse, men har selvsagt sin værdi og styrke i sin mulighed. Selv om den næppe blev praktiseret i udpræget grad, fungerer opfattelsen stadig (også i dag) som et socialisationsideal enkelte kan regredere til.

1650 - 1700. Både Ariès og Stone er enige om, at den direkte rå og sadistiske disciplin relativt hurtigt modificeres og erstattes af mere indirekte disciplineringsformer. Så vidt jeg kan bedømme sker der imidlertid også en ændring i det socialisationsideal som er styrende for opdragelsen. Hvor viljen tidligere blev koblet sammen med arvesynd og ondskab, sker der så at sige en spaltning i det negative: viljen hæves frem som en dyd og fortolkes i en rationel form. Vilje og rationalitet – driftighed, individualisme, initiativ – bliver idealets positive side, mens impulsivitet, driftsstyring, lidenskabelighed bliver præciseret som det negative. Ændringen kan bl.a. lokaliseres i Lockes opdragelsesskrift, som iflg. Stone udkom i 25 udgaver i perioden 1693-1800, og blev det helt dominerende skrift for borgerskabet.

I et større tidsperspektiv kan denne idealtipe betragtes som den endegyldige afløsning af middelalderens mere kollektivistiske bevidsthedsform, med en individcenteret. Den grundlægges omkring de karakteregenskaber, der er væsentlige for subjektets funktion i den økonomisk bestemte cirkulationssfære – den frie vilje, evnen til økonomisk beregning, forudgribelse, kalkulation. Netop kombinationen af selvberheskelse, rationalitet og fri vilje, modstillet den lidenskabelige, følelsesstyrede driftsnatur er det væsentligste moment i den liberalistiske subjektoplevelse.

I Lockes skrift underbetones kristendommens hidtil altdominerende moralbestemmelse. Hermed var det også muligt at løsrive sig fra den altopslugende arvesynd, som i den første opdragelsestype stort set gjorde barnet til djævelen selv, og som i den anden stadig fungerede som svaghedens og uskyldighedens modstander. Det er således muligt ret præcist at karakterisere udviklingen i opfattelsen af barnets natur som en modificering af den oprindelige *ondskab* til en *moralisk svaghed*, der kræver disciplin, og til Lockes tabula rasa, hvor naturen stort set er *ingenting* i sig selv, men hvor drifts- og impulssiden automatisk vil dominere, hvis opdragelsen ikke styres og retledes. Den logik set fjerde mulighed formuleres i næste periode, – barnet er af natur *godt*.

1750 - 1800. Den nye opfattelse formuleres indenfor romantikken og kan bl.a. ses som en reaktion på industrialiseringen og dens åbenbare konsekvenser. I forbindelse med en overordnet vurdering af civilisationen og dens udviklingsmuligheder stilles der spørgsmål ved de liberalistiske krav til subjektet. Det nye positive karakterideal søges i menneskets oprindelse, i dets natur, og som en følge heraf opprioriteres følsomheden, kreativiteten, lidenskabeligheden, impulsiviteten osv. I den konkrete socialisationspraksis indebærer det en opmærksomhed rettet mod barnets naturlige udtryksmåder, men samtidig en form for overvågning, f.eks. at dets seksualitet, som er langt mere detaljeret, planlagt og struktureret end tidligere. Barnet, dets udviklingsmuligheder, aktuelle tilstand, fremtid osv. bliver i langt højere grad end tidligere centrum for forældrenes interesse, samtidig med at funktionsfordelingen på forældrenes køn ændres. Den romantiserede opfattelse af barnets natur bliver i første omgang et identitetscenter for småborgerskabets kvinder – opdragelsen bliver kvindens arbejde.

II. Familie

I en overordnet historisk betragtning af familiens udvikling i de sidste 4 - 500 år er der ret få træk, som kan udpeges generelt, og som har gyldighed for familiens opståen og udvikling på tværs af klasseforskelle og geografiske forskelle. Der er dog to ting, som har en relativ gyldighed. For det første er familien en økonomisk-seksuel enhed, som regulerer den seksuelle udfoldelse, også selv om den bevidste motivation til at indgå ægteskab er af økonomisk art. For det andet er den afledt heraf, den afgørende instans i opdragelsen af børnene – også selv om det afgørende består i beslutning om at børnene skal opdrages uden for hjemmet. Der forekommer imidlertid også at være en tredje udviklingslinje, nemlig at opdragelsen i stigende grad tillægges forældreparret, der alene skal socialisere barnet. Umiddelbart er dette ret bemærkelsesværdigt, da udviklingen samtidig går i retning af et mere og mere komplekst verdensbillede – kultur, viden, følelsesbindinger, moralregler osv. Mængden der skal tilegnes og genskabes i barnets hoved bliver større og større, mens opdragerne bliver kvantitativt færre og færre. Dette kan kun lade sig gøre, fordi den opdragende instans *kvalitativt* bliver langt mere dominerende, og fordi dominansen sidenhen overføres på de sekundært socialiserende institutioner.

Langt de fleste nye familiehistoriske retninger tager udgangspunkt i demografiske data om f.eks. fertilitet, dødelighed, ægteskabsalder og illegitime fødsler³. Kombineret med geografiske og regionale forskelle og forskelle mellem de forskellige lag og klasser, bliver det meget ofte til teknisk prægede og detaljerede diskussioner. En gruppe af familiehistorikere (som her repræsenteres af J.-L. Flandrin 1976, L. Stone 1977 og E. Shorter 1975) har det tilfælle, at de forsøger at forklare de demografisk definerede problemer ud fra ændringer i subjektets selvopfattelse, i ændring af holdninger og moralregler. Forklaringsdybden bliver dermed begrænset til en form for socialhistorisk korrelering af demografiske, sociale, kulturelle og psykologiske udviklings-træk, fremfor en undersøgelse af overordnede determinationsforhold.

Den udvikling som familien undergår kan iflg. Stone i høj grad ses som afhængig af de faktorer, der er bestemmende for, *hvem* der afgør valget af ægteskabspartner og hvilke motiver der ligger bag valget. Man kan skelne mellem fire beslutningsmåder:

- (1) Partnervalget afgøres udelukkende af slægten eller patriarken.
- (2) Den unge har mulighed for at protestere mod valget af den udpegede, evt. nedlægge veto.
- (3) Den unge bestemmer selv, men forældrene har i sidste ende en vetoret.
- (4) Den unge bestemmer selv, og informerer forældrene.

På samme måde kan man formulere fire motiver, dvs. baggrunde for valget af ægteskabspartner:

- (a) En økonomisk, social eller politisk konsolidering.
- (b) Personlige sympatier, kammeratskab eller venskab opstået ved et grundigt kendskab til hinanden inden ægteskabet.
- (c) Fysisk tiltrækning, oftest kombineret med førægteskabeligt samleje og forbundet med den sanselige seksualitet, besættelse af den andens krop.

- (d) Romantisk kærlighed, som også er en besættelse, ”hvor den mentale ligevægt bringes ud af balance, og hvor den pågældende er blind for den andens fejl” (Stone, s. 183).

Som alle skematiske opdelinger er disse selvsagt generelle, og vil i praksis kun optræde i blandede udgaver – men kombinationen af beslutningsmåde og partnervalg siger trods alt en del om familiens grundlag.

Denne kombination kan ikke ses løsrevet fra de mest markante træk ved dagliglivet. Omkring 1500-tallets begyndelse var gennemsnitslevealderen ca. 40 år. Da den gennemsnitlige ægteskabsalder i løbet af 1500-tallet for mænd steg fra 24 år til 27 år og for kvinder fra 21 år til 28 år, kan man alene heraf konkludere, at gennemsnitsægteskabet maksimalt eksisterede i ca. 15 år. Det må således have hørt til sjældenhederne, at begge forældre så deres første barn blive gift. Når kvinder bliver gift som 27-årige, og deres menopause på grund af den almene sundhedstilstand er omkring de 40 år, da bliver der maksimalt 13 år til at føde børn i. Afhængig af ernærings- og sundhedstilstand i øvrigt, varierede den sterile periode efter en fødsel fra seks til atten måneder. Det er derfor forståeligt, når demografer har bestemt gennemsnitsantallet af fødte børn for et ægtepar til mellem fire og seks stk. Hvis en af ægtefællerne døde var det gængs af gravøllet udgjorde den sociale ramme for nye ægteskabsforhandlinger, så at sige tværs over den just afdødes lig. I praksis kunne børneflokkene derfor godt være større.

Op til et stykke ind i 1600-tallet var ca. halvdelen af befolkningen under 20 år og kun meget få over 60. Ægteskabet blev indgået så sent, at noget tilsvarende aldrig er konstateret noget andet sted. Børn og voksne døde som fluer, og udsigten til et længerevarende og stabilt ægteskab så lille, at der ikke var grobund for særligt differentierede følelsesbindinger.

Den åbne slægtsfamilie (1450-1630). Perioden viser, at det ikke er hensigtsmæssigt at definere familien som stedligt afgrænset – til dem der bor sammen. Det var nemlig ikke nødvendigvis blandt dem der boede under samme tag, at de væsentligste beslutninger blev truffet, men derimod af de ældste i slægten som godt kunne leve geografisk adskilt. Partnervalget blev afgjort af forældrene og af de ældste i slægten, og motiverne var hovedsageligt økonomiske. For den rigeste del af aristokratiet, hvis slægter spillede samme rolle som politiske partier i dag, kunne også politiske og strategiske årsager spille ind.

Bortset fra de ekstreme yderpunkter – det rige aristokrati omkring hoffet, og de fattigste – skildres den enkelte husstand samstemmende som socialt åben. Stone og Flandrin beskriver således en række til tider lovbestemte pligter og rettigheder som naboer havde indbyrdes. Ved bestemte begivenheder – død, fødsel, sygdom osv. – skulle nærmeste nabo sørge for at give slægten besked, næstnærmeste skulle lave mad, andre eventuelt passe gårdens dyr osv. Mange økonomiske transaktioner blev bestemt på fællesråd – hvornår marker skulle høstes, sås, hvad der måtte dyrkes o.lign.

M.h.t. børnenes opfostring er brugen af ammer uden for hjemmet meget brugt af de højeste og mellemste lag. Arrangementet bestod i, at det nyfødte

barn blev overgivet til en amme som passede det i de første to år af dets liv. Det var især bybefolkningen der brugte dette, og naturligvis kun dem der kunne betale for det. Det væsentlige er imidlertid. At børnedødeligheden var ekstremt høj blandt disse børn – ca. dobbelt så stor som ellers (dvs. 60-70%). Tallet overgås kun af de senere opfostringshjem. For den resterende del af den gifte befolkning var det almindeligt, at børn meget tidligt blev ”sendt ud at tjene”. Især i England var denne tradition udbredt, og i en periode havde 2/3-del af alle husstande et eller flere af sådanne opfostringsbørn der til dels fungerede som tjenestefolk.

Beskrivelsen og vurderingen af denne samfundsform veksler mellem to positioner. På den ene side en romantisk og idylliserende ”den gang man kom hinanden ved”. Hertil hører gerne fremhævelsen af slægten som et socialt sikkerhedsnet, der afhjælper urimeligheder og pludseligt indtrådte katastrofer. Flan-drin beskriver således, at unge i en husstand formelt kunne klage over deres forældres dispositioner – f.eks. i forbindelse med ægteskabsvalg – til de ældre i slægten, og at disse opfattede sig selv som ansvarlige for de unges ve og vel. På den anden side dagligdagens rå vold og død, med sygdom og underernæring. Den ”psykiske atmosfære” var sandsynligvis distancerende og manipulerende, gennemsyret af mistro og beregning. I overensstemmelse med slægtens dominans betragtede den enkelte sig selv som en del af en større væsenskæde, hvor ingen var uundværlige og alle kunne erstattes. Tilværelsens mål lå i at overleve og at bidrage til slægtens opretholdelse og videreførelse.

Den afgrænsede patriarkalske kernefamilie (1550-1700). De bærende kræfter bag indførelsen af den afgrænsede patriarkalske kernefamilie er staten og kristendommen. Bortset fra disse instansers indbyrdes modsætninger så så repræsentanter for begge en væsentlig modstander i slægterne. (Jvf. mafiaens position i Italien i dag).

Den patriarkalske familietype er en overgangsform mellem middelalderen og den egentlige kernefamilie. Den er i langt større udstrækning autoritært opbygget omkring faderen som den altdominerende skikkelse. Den opstod i ren form næsten udelukkende i aristokratiet og borgerskabet, bl.a. fordi kvindens position blandt bønderne var stærkere i kraft af hendes bidrag til økonomien. I forhold til de slægtsdominerede familier indføres deciderede indskrænkninger i kvindens legale rettigheder over sin ejendom, og indskrænkninger i de rettigheder som kvindens slægt før i tiden havde. Manden fik hele dispositionsretten, så snart ægteskabet var indgået, og havde dermed sin uafhængighed af såvel sin egen som kvindens slægt. ”Patriarkens kamp mod slægten” blev støttet af staten og kirken, bl.a. ved at fremhæve kongens, Guds og præsternes naturgivne privilegier. Det blev i stigende grad fremhævet, at magtbeføjelser retteligt var tilknyttet enkeltpersoner. De tidligere slægtsdispositioner overførtes gradvis til patriarken som nu blev enerådende i valget af børnenes ægteskabspartner, deres uddannelse og karriere.

Men disse rettigheder var samtidig pligter. Protestantismen fremhævede således familien frem for kirken som den direkte ansvarlige for børnenes moralske opdragelse. Mens opfostring og opdragelse tidligere blev ”overstået” uden forældrenes direkte indblanding foretager faderen nu et altoverskuende over-

opsyn. Opdragelsesmidler er disciplin og både fysisk og psykisk vold, specielt i de tidligste faser indtil magthierarkiet er indprentet.

Billedet tegner sig af en familieform der tilstræbte inderliggørelse af en række værdier, understøttet af kirken og staten. Værdierne gik ud på en distancering til slægten, og en fremhævelse af kernen i familien – fader, moder og børn. Både slægt og tyende udgrænses. Kernens indbyrdes relationer var præget af kærlighed og distance, og det forventedes, at enhver kendte sin pligt og plads i hierarkiet. Alle var underkastet patriarkens vilje og skulle opfylde hans påbud. Det herskende syn på mennesket var da også (iflg. Stone) præget af den enkeltes ubeherskede beføjelser. Det var alles kamp mod alle, og ro og orden kunne kun opretholdes, hvis tilstanden blev kontrolleret gennem et stabilt hierarki af faderimagoer – patriarken, kongen/kejseren, Gud.

Den lukkede domesticerede kernefamilie (kammeratægteskab) (1650-1800). Fra sidste halvdel af 1600-tallet udvikles kernefamilien i en form, som for hovedparten af de karakteristiske træk dominerer i de næste 250-300 år. Den er i første omgang tilknyttet de ny-rige, den succesfulde del af borgerskabet, og den del af aristokratiet, som nu ikke længere kan undgå at arbejde for at leve. Men også det velhavende og oplyste småborgerskab med de liberale erhverv kan nærmest siges at opstå omkring kernefamilien og dens indbyggede idealer.

Ændringen af de fysiske rammer for dagliglivet angives oftest som nogle af de første tegn på kernefamiliens opståen. I middelalderen levede man oftest i meget få rum, hvor de fleste af dagliglivets funktioner blev udført. Man forrettede sin nødtørft i et hjørne af rummet, sov sammen i en fælles seng og tilberedte maden ved husets eneste varmekilde. I de mere velhavende huse var der godt nok flere rum at opholde sig i, men heller ikke her var der nogen entydig funktionsopdeling. Kernefamilien opstår bolig-mæssigt i kraft af en udspecificering af bestemte funktioner tilknyttet bestemte rum. Køkkenet – der antagelig er den tidligste selvstændiggørelse – spiserum, soveværelse, børneværelse, opholdsrum. Tyendet henvises til et mindre kammer, oftest i umiddelbar nærhed af køkkenet, og det udelukkes fra de hidtil fælles måltider. Familien er nu afgrænset til ægteparret og dets børn, tyendet er udgrænset fra det sociale fællesskab, og det samme sker gradvis med ægteparrets eventuelle forældre. Stone resumerer essensen i den nye boform ved at henvise til tre genstande, som man i middelalderen ville have betragtet med vantro: stumtjeneren, havestakittet og toiletet.

Partnervalget og motivet hertil bryder med den tidligere patriarkalske og slægtsdominerede form. Det bliver i langt højere grad den ”unge” selv der bestemmer, vel bl.a. fordi den gennemsnitlige ægteskabsalder nu er ekstrem høj (slutningen af 20’erne). Men netop den høje ægteskabsalder, der først kulminerer i 1700-tallet, kan ses som tegn på det Stone kalder *kammeratægteskabet*. Motivet hertil er en form for puritanske dyder – sympati, venskab, en lang forlovelsestid, hvor parret lærer hinanden at kende til bunds, hvor de indser, at de har fælles mål og idealer for deres tilværelse. Som protestantisk retning (især i England) formulerede puritanismen en moralsk holdbar aksept af kærligheden som grundlag, idet den hævdede, at kærlighed altid vil opstå efter ægteskabets indgåelse. Kammeratskabet, overensstemmelsen i mål og for-

ventning var det vigtigste – ”det andet” skulle nok komme siden.

Fortalerne for kammeratægteskabet, som ud over teologerne talte de mere og mere offentligt dominerende medicinere og pædagoger, bandlyste for så vidt alle andre motiver til ægteskabet. Begæret efter rigdom, efter sanselig-seksuel nydelse eller den patologiske forelskelse – alle disse var baseret på en uholdbar og moralsk forkastelig affekt. Affekterne blev opfattet som uberegnelige, og som noget der i bedste fald ville føre til konstant uoverensstemmelse, i værste fald til drikfældighed, sindssygdom og død.

Denne ægteskabs- og familieform passer som hånd i handske til det tredje barndomsideal (Locke) – kombinationen af rationalitet og fri vilje. Det frie partnervalg med udgangspunkt i sympati og harmoni, og med afstandtagen fra de affektive drivkræfter som spolerer fornuften. En indfrielse af disse mål for socialisationsproduktet kan imidlertid kun opnås, hvis forældrene har mere styr over opdragelsen. Det kan ikke nytte at sende børnene ud til ammer, der alt i alt udgør en trussel mod barnets liv, og siden hen på diverse opdragelsesanstalter el.lign. Forældrene må have børnene indenfor synsvidde, så deres opvækst kan iagttages, så deres hele udvikling kan være under opsyn. Men dette forudsætter, at børnene beholdes hjemme – en foranstaltning, som det i de her berørte grupper af befolkningen tog umindelig lang tid at gennemføre.

Brugen af udeammer er noget af en gåde for de fleste familiehistorikere. Det er forståeligt i 1500-tallet, men hvorfor det stadig eksisterede et meget langt stykke ind i 1700-tallet er umiddelbart uforklarligt, i betragtning af børnedødeligheden, og i betragtning af, at medicinere, teologer og pædagoger har kritiseret denne praksis i hvert fald siden 1600-tallets begyndelse.

Brugen af ammer uden for hjemmet hænger imidlertid sammen med seksualiteten. Iflg. Stone og Flandrin var det den herskende opfattelse, at graviditet og amning på forskellige måder var uforeneligt med seksuelt samkvem. Specielt efter fødslen ville amning ødelægge modermælken, samtidig med at kvindens seksuallyst i ammeperioden blev reduceret. (I mange tilfælde betaltes udeammens mand for at afholde sig fra samleje med konen). Den mest effektive løsning på dette problemkompleks er anvendelse af prævention, og det hævdes da også, at svangerskabsforebyggelse er en nødvendig betingelse for kernefamiliens opståen. På den anden side forekommer det mig, at argumentet mildest talt halter en smule – for hvornår skulle mændene være begyndt at tage hensyn til kvindernes seksuallyst, endsige tage hensyn til modermælken kvalitet.

Følgende overensstemmelser kan i hvert fald fastslås: Kernefamilien konstitueres i moderne form samtidig med, at udeamning opgives. Dette medfører dels, at børnene beholdes hjemme fra fødslen, dels at antallet af fødte børn falder. Endelig er det en kendsgerning, at dette fald i antal børn kun kan ske i forbindelse med anvendelse af prævention, f.eks. i form af afbrudt samleje. Der var næppe tale om direkte økonomiske årsager til reduktion i antal af børn, da den her omtalte familieform blev indført i de økonomisk mest velstående lag af befolkningen. Den laveste middelklasse, som indkalkulerede barnets økonomiske byrde organiserede sig i højere grad omkring en modificeret patriarkalsk form. Og m.h.t. de andre lag i befolkningen var landsbyerne og dermed bønderne stadig underlagt den slægtsdominerende familieform, mens

arbejderklassen i byerne antagelig manifesterede en blandingsform, hvor familien som enhed havde en langt mindre adfærdsregulerende virkning (jvf. nedenfor).

På et mere basalt niveau indebærer problemkredsen imidlertid en tematisering af seksualitet som lystkilde, uafhængig af undfangelse. Den sanselige seksualitet havde længe været bandlyst af kirken, men, som udslag af den teologiske dobbeltmoral, delvist akcepteret netop for de lag af befolkningen, der her er tale om. Det hævdes nu, at den oplyste del af borgerskabet mere eller mindre direkte krævede en kirkelig aksept af den sanselige seksualitet inden for ægteskabets rammer, og at det er dette krav, der indebærer anvendelse af prævention og reduktion af antal børn.

Stone og Flandrin stopper deres gennemgang omkring 1750, antagelig fordi de mener at der siden hen ikke sker kvalitative ændringer af familien. Andre har hævdet, at den egentlige konstituering af kernefamilien mangler endnu et led, som først indtræder fra 1750. Så vidt jeg kan bedømme indeholder Stone og Flandrins diskussioner elementer til en sådan videreudvikling, nemlig i skilddring af kvindens ændrede status.

Flandrin gennemfører en analyse af udvalgte katolske skriftematerialer fra perioden 1400-1700, specielt med henblik på de beskrevne intersubjektive relationer. Specielt m.h.t. kvindens rolle, formuleres eksplicit i 1500- og 1600-tallet en vurdering af kvinden svarende til, at hun er det højst rangerende tyende. Enhver tilsidesættelse af mandens påbud betragtes som synd, og er forårsaget af hendes stolthed, selvoptagethed eller ønske om at bestemme over sin egen ejendom. Hvis kvinden "skejer ud, maler sit ansigt for at glæde mænd, eller opfører sig under sin rang" (s. 128), da er det mandens skyld – det er på grund af hans eftergivenhed og manglende konsekvens. I begyndelsen af 1700-tallet er opfattelsen af kvinden ændret. Der lægges i stigende grad vægt på kvindens rolle som den direkte årsag til mandens irritation, vrede, problemer, men herigennem også som den der principielt kan regulere familiens interne relationer. På den ene side skal kvinden være opmærksom på ikke at gøre manden gal, på den anden side skal hun "lide under hans fejl med tålmodighed og barmhjertighed" (s. 127). Man får det indtryk, skriver Flandrin, at den katolske kirke direkte appellerer til kvinden som den ansvarlige instans. Kvinden bliver på sin vis familiens moralske knudepunkt, som via sin *selvreflekterende* adfærd kan regulere de intersubjektive relationer. Fra midten af 1700-tallet og et stykke ind i 1800-tallet er det med baggrund i samme tankesæt, at medicinerne allierer sig med småborgerskabets kvinder (jvf. nedenfor).

Stone/Flandrin argumenterer for, at det egentlig er kvinderne som så at sige indfører præventionen. Nyere statistiske beregninger skulle vise, at 10% af kvinderne døde i barselseng, hvilket må have givet årsag til en reel angst for at blive gravid. Flandrin noterer sig, at den katolske kirke i løbet af 1700-tallet tillader et stigende antal grunde, hvor kvinden med rette kan nægte manden sin ægteskabelige pligt. Den nærliggende konklusion, som ikke drages særligt entydigt må være, at det er kvinden som ret præcist manipulerer manden til at anvende prævention, og at dette i sig selv er tegn på en stigende magt.

Den lukkede kernefamilie (intimisering) (1750-1900). Når man i forskellige sammenhænge (f.eks. Shorter) har fremhævet romantiseringen af ægteskabet, især partnervalget som et konstituerende træk ved kernefamilien, opfattes det ofte som identisk med forelskelsen. Hvor man før så på økonomi og nytteværdi, er det nu udelukkende forelskelsen som afgør partnervalget. Dette er mildest talt en forenkling af realiteten. På den ene side, er det antagelig korrekt, at forelskelse – dels som ideologi, dels i praksis – i løbet af 1700-tallet breder sig ud over større og større dele af befolkningen. Hvor den før kun eksisterede i trobadurlyrik og i skønlitteratur og teater for et mikroskopisk fåtal, bliver den nu et kendt begreb og ideal i de flestes bevidsthed, på et bestemt tidspunkt i deres udvikling. Og da ingen blev forelsket, hvis de ikke havde hørt om det, er den strøm af populære magasiner, romantiske noveller, poesi o.lign. som produceres fra midten af 1700-tallet et ret så afgørende faktum i denne sammenhæng. På den anden side, er forelskelse kun en enkelt side af romantiseringen, et symptom på en strukturændring, som har langt dybere årsager. Ved at identificere romantisering og forelskelse, må man give Stone ret i, at det kun er et træk, som supplerer, men ikke ændrer ved den familieform, som opstår i 1600-tallet.

I betragtning af, at det er småborgerskabet eller middelklassen, og hverken borgerskabet eller arbejderklassen som i de sidste 200 år har været det moralske, kulturelle, ideologiske og holdningsmæssige omdrejningspunkt for kapitalismen, er det uhensigtsmæssigt at placere småborgerskabets delvist selvdefinerede identitet – kernefamilien – i en historisk epoke, hvor småborgerskabet endnu ikke eksisterede i nogen nævneværdig udstrækning. Kernefamiliens endegyldige konstituering sker i forbindelse med dannelsen af intimsfæren i perioden 1750 - 1900.

På linje med den romantiske kærlighed og forelskelsen fremhæves ofte et andet træk i det ideologiske fremstød, der understøtter intimsfærens identitetsdannelse. Umiddelbart er det advarende og skræmmende, men bag det gemmer sig et manifest socialisationsmiddel, der kan opfattes som en raffineret disciplinering. Ad de samme kanaler og til dels diskuteret i samme form og omfang som forelskelse og romantisk kærlighed, opnår især medicinere og pædagogers skrifter en moraliserende status, som er på højde med den, som den umiddelbare fortids teologer havde. Startende tilbage i begyndelsen af 1700-tallet udpeges og afgrænses en række områder, oftest i tilknytning til kroppen og sjælen som skal observeres, iagttages og reguleres. Ved at opnå den ideologiske vigtige funktion at have patent på at definere sundhed, normalitet og afvigelse, opnås samtidig en indirekte regulering af familiens relationer. Hygiejne, sundhed, den rette ernæring, den nærmeste civilisationstruende seksuelle selvtilfredsstillelse er nogle af de temaer som *formidler* den tidligere nævnte strukturelle ændring. Det var imidlertid kun ved at samle adskillige vidt forskellige forudsætninger i sig, at den opnåede en effekt.

Medicinerne havde tidligere ingen specielt fremtrædende plads i offentligheden. Ved at centrere deres indsats omkring børnenes tarv kunne de dels bekriegen den folkelige traditionsbestemte viden, der i høj grad var oppebåret af guvernanter, ammer osv., dels appellere til en bestemt identitetssøgende gruppe i befolkningen, nemlig småborgerskabets kvinder. Denne gruppe var i sti-

gende grad gjort fremmed overfor den tidligere naturalieøkonomi, hvor kvinden varetog en ligeså vigtig økonomisk rolle som manden. Småborgerskabets kvinder blev udgrænset fra produktions- og cirkulationssfæren og så sig hensat til hjemmet, hvor den groveste del af arbejdet blev udført af andre, og en stor del af resten kunne købes direkte. Alliancen mellem medicinerne og småborgerskabets kvinder gik bl.a. ud på, at kvinden skulle varetage den reguleringsfunktion i familien, som medicinerne foreskrev. ”Lægen foreskriver og moderen udfører”. I et større magtperspektiv (jvf. Donzelot 1977) fik medicinerne etableret sig som normalitetsdefinerende autoriteter, fik udspillet den traditionsbestemte sundhedsviden – jvf. angrebene på ammer, guvernanter, kulminerede i mistænkeliggørelsen af enhver form for fremmed pasning af barnet, og prisningen af modernens naturlige fortrin – og fik med tiden etableret et nationsdækkende net af praktiserende læger. Kvinderne fik dels oparbejdet en identitet omkring familien og barnet, som det moralske, sundheds- og opdragelsesmæssige kernepunkt, og fik samtidig afgrænset et område, hvor hun havde en naturlig autoritet, der ikke kunne røres af manden. Kvinden blev den intuitive, følsomme registrant af de finere nuancer i ægtemandens og børnenes adfærd og kom herved automatisk til at understøtte den romantiske barndomsopfattelse. Det var den ømme kærlighed med alle de affektkvaliteter, den indeholder, som blev kernefamiliens kendemærke. Og det blev på bekostning af sanseligheden og den sanselige seksualitet, bl.a. fordi det var et af de få magtmidler over for manden, som kvinden rådede over.

Som klasse er småborgerskabet uløseligt knyttet til byerne og deres udvikling i perioden. Det samme kan siges om arbejderklassen, der familiemæssigt først manifesterer kernefamilien i sidste halvdel af 1800-tallet. Fra 1750 og mindst 100 år frem har arbejderklassens levevilkår på mange måder lighed med middelalderens. Sammenholdet i familierne var mildest talt sparsomt, alle medlemmer arbejdede hårdt for alligevel at leve på et eksistensminimum; børn der ikke kunne brødfødes, måtte forsøge at overleve ved tiggeri og forskellige former for kriminalitet, man boede i meget få rum, levede social set mere åbent, for mænds vedkommende efter arbejdstid oftest på værtshuse og forlystelsessteder.

Når Shorter hævder, at det både er småborgerskabet og arbejderklassen der romantiseres, må man være opmærksom på, at der er meget væsentlige forskelle, og at de er så store, at det er spørgsmålet om de burde forenes under en fælles kategori. Iflg. Shorter er det i motivet at det romantiske er ens for begge klasser – det er forelskelsen som begge steder afgør partnervalget. Han underbygger det med undersøgelser af de sociale arrangementer som i perioden ser dagens lys – diverse sammenkomster i middelklassen hvor døtre præsenteres for de gifteværdige mænd, forsamlingshuse og rituelt prægede mødeformer for de øvrige befolkningslag – men han modstiller dem hovedsageligt ritualerne i de ældre slægtsdominerede partnervalg.

Mens småborgerskabet imidlertid forlænger romatiseringen v.h.a. en romantisering af barnet og dets socialisation er det for arbejderklassen endnu ikke en realiserbar mulighed. Rent faktisk er forelskelsen det eneste træk som de to klasser har tilfælles. Udover den oplagte forskel i leveform som arbejderklassens middelalderpræg henviser til, er der en afgørende forskel i antallet af

børn. Reduktion af antallet af fødte børn var en af de betingelser som var nødvendige for den foregående familief orm – men den er mildest talt ikke opfyldt for den fattige del af bybefolkningen. Den ekstreme vækst i antallet af mennesker som accelererede fra midten af 1700-tallet, og som for de fleste demografer er uforklarlig – denne vækst skyldes primært den fattigste del af bybefolkningen. Henimod slutningen af 1800-tallet var der tale om et næsten samfundstruende overskud – bl.a. afbødet ved hjælp af de store immigrationer og imperialismen. Udviklingen stopper først på det tidspunkt, hvor arbejderklassen ”tilpasses” den småborgerlige kernefamilie, hvilket stemmer fortrinligt overens med en del forbedringer i de materielle levevilkår, og udbredden af prævention. Først her begrænses børnefødslerne i arbejderklassen.

Men hvorfor virkede medicinernes formidlings- og reguleringsfunktion ikke overfor arbejderklassen, når den havde succes overfor småborgerskabet? Dels fordi de fysiske og psykiske betingelser for at acceptere og modtage medicinernes budskab manglede, dels fordi kvindens situation var en anden. Fra statslig side forsøger man at indsluse toppen af de ”illegitime fødsler” ved at åbne institutioner, hvor spædbørn kunne afleveres anonymt. Der blev gennem mange år afleveret adskillige 10.000’er i de europæiske hovedstæder – og de fleste døde. Disse børnehospitaler som nogle af dem blev kaldt, bliver samstemmende beskrevet som rene slagtehuse, med en dødelighed på op til 90%. Så andre midler måtte tages i brug. Donzelot gennemgår det netværk af filantropiske selskaber, som havde som erklæret mål at bibringe arbejderklassen indsigt i kernefamiliens lyksaligheder. Der var ingen mulighed for at intervenere v.h.a. oplysning, men derimod v.h.a. økonomisk hjælp. Hjælpen var selvsagt ikke betingelsesløs. Økonomisk hjælp skulle kun gives, hvis bestemte moralske leveregler blev fulgt. I første række ganske simpelt at forældre til et barn skulle giftes. Det ville dels reducere antallet af illegitime børn og holde dem væk fra gaden, og dels holde arbejderne væk fra værtshuse og bordeller og hermed reducere datidens to største svøber: alkoholisme og syfilis. Den økonomiske hjælp forudsatte en nøjagtig undersøgelse af årsagerne til behovet. Når den var udpeget – f.eks. dovenskab, sygdom, drikfældighed, uarbejdsdygtighed – blev ydelserne gjort afhængige af opfyldelsen af bestemte krav til forbedring af situationen. Ligesom huslægen holdt et vågent øje med småborgerskabets børneopdragelse, var det op til filantroperne at overvåge, at de nødvendige foranstaltninger blev foretaget.

Henimod slutningen af 1800-tallet er også arbejderklassen ”organiseret” i små-enklaver, i kernefamilier. Forskellene til trods mellem de enkelte klasser var familietypen og dens grundlæggende mål og basis nu langt mere homogen end på noget tidspunkt siden middelalderen.

III. Seksualitet og menneskeproduktion

I det foregående har der især været tale om beskrivelser af ændringer, forløb og til tider deciderede brud. Disse beskrivelser er selvsagt nødvendige, idet de leverer en del viden om konkrete forhold, men de giver til gengæld sjældent indblik i, hvad der determinerer udviklingen. Specielt når det drejer sig om barndom og familie, er det ofte seksuelle spørgsmål, der undersøges, om end

det ikke altid ekspliciteres. Selv indenfor en meget begrænset definition af seksualitet som identisk med den genitale, kan væsentlige spørgsmål diskuteres. I praksis viser det sig imidlertid, at det er en bredere definition der ligger til grund, nærmest identisk med psykoanalysens. Når beskrivelsen af seksualitet væves ind i partnervalg, følelsesbindinger mellem voksne indbyrdes og til deres børn og i den konkrete opfattelse af barnet, eksisterer der for så vidt kun én teori der opfordrer til dette, nemlig psykoanalysen. Den brede definition af seksualitet ligger også til grund for forskellige forsøg på at ekspliciterer seksualitetens historiske udvikling og i visse tilfælde kombinere den med de determinerede faktorer der mangler i det foregående.

Ud fra en noget diffus historisk materialistisk synsvinkel har J. van Ussel (1970) skildret seksualitetens historie som en *seksualundertrykkelsens* historie. Hans grundsynspunkt er, at fortrængning af seksualitet har været en betingelse for kapitalismens opståen. Groft sagt kan den historiske udvikling opdeles i tre perioder. (a) Middelalderen præget af en fri indstilling til seksualitet ikke forstået som den totale promiskuitet, men nærmere som en naturlig og direkte holdning til seksualitet og den nøgne krop. (b) Perioden 1550 - 1870 (med korte afbrud i form af modreaktioner) som er bogens egentlige undersøgelsesfelt, hvor seksualundertrykkelsen manifesteres. Den frie seksualitet tilknyttet kropslysten undergår en transformationsproces tilknyttet borger-skabets opståen. De egenskaber ved subjektet, som borger-skabet prioriterer – selvbeherskelse, fornuft, selvrefleksion o.s.v. – udgør en modstilling til kropslysten som i stigende grad fornægtes. Seksualiteten intimiseres – den bliver udelukket fra de offentlige sammenhænge og afgrænset til bestemte rum og tidspunkter indenfor familien. Kroppen ændres fra et lystorgan til et ydelsesorgan, og de direkte kropslige udtryk ritualiseres, så de i sig selv indeholder en distancering. Snerperiet og skamfølelsen bliver tegn på den rette holdning. (c) Fra slutningen af 1800-tallet indledes en stabil modreaktion, der ses som udtryk for at borgerliggørelsen af samfundet er på retræte. En del forbud og tabuer problematiseres, og der fremkommer direkte patologiske virkninger af en rigid seksualmoral. Den subjektive baggrund for omsvinget er bl.a., at seksualitet ikke kan fortrænges totalt, men som reaktion på afseksualiseringen giver sig udslag i seksuelle tvangstanker, besættelser o.lign.

Ussel's synspunkt deles givetvis af mange, antagelig de fleste som har en mening om forholdet mellem kapitalisme og seksualitet. På et enkelt punkt forekommer den imidlertid problematisk, idet den forudsætter en uspoleret naturlig og fri seksualudfoldelse, dels som ideal og dels som oprindeligt udgangspunkt for subjektet i den enkelte socialisationsproces. Det er kun ved at fastholde den romantiske oprindelighed, at f.eks. 1700-tallets medicinske propaganda kan ses som repressiv. Der er selvsagt ingen tvivl om, at medicinerne ønskede at forbyde f.eks. onani, og at restriktioner blomstrede frem i borger-skabets børneværelser – men interessen som sådan, den enorme ideologiske gennemslagskraft kan ligevel siges at skabe interessen. Denne synsvinkel har Foucault forsøgt at gennemføre i sin indledende oversigt til et større værk om seksualitetens historie (1976). Han tager netop sit udgangspunkt i en diskussion af den historiske fortrængningshypotese som han afviser⁴.

Det hævdes sædvanligvis at seksualitetens fortrængning sætter ind omkring

1600-tallets begyndelse, med kirken som den repressive fortrop. Specielt den katolske kirke med dens skrifteinstitution farer frem mod seksualiteten. På overfladen skal katolikkerne lettes for deres synder ved at formulere dem og modtage en passende bodsforskrift. I deres skrifte vejledes de af præsten som råder over et sandt batteri af borende spørgsmål. Skriftemålet er for Foucault nærmest en prototype på transformeringen af seksualitet til en diskurs, som er med til at avle de fænomener den behandler, og i dette tilfælde fordømmer. Den gejstlige interesse for seksuallivets detaljer vækker en parallel interesse og opmærksomhed hos folk i almindelighed. Nutidens samtaleterapi kan ses i direkte forlængelse af skriftemålet – analytiker/en/præsten indsætter og opildner en interesse som efter kort tid producerer den form for materiale der er behov for.

Ligesom Foucault tidligere har vist hvordan fængselsvæsenet og tilknyttede institutioner producerer bestemte typer af kriminelle, og hvordan de psykiatriske anstalter og psykiatrien som videnskab producerer sindssygdomme, er han på udkig efter de institutioner, der producerer den specifikke form for seksualitet, koncentreret om kønnet og dets status. Ud over medicinen, pædagogikken og teologien – som er omtalt i det foregående – fremhæves en diskursform, der specielt er tilgængelig og anvendelig for staten. Det er *demografien*, der som videnskab opstår i 1700-tallet, og som tematisk felt kalkulerer med menneskemassers seksualadfærd. Befolkningstal, fertilitetskurver, dødelighed bliver begreber i en centraliseret diskurs til udforskning/regulering af hele nationale populationer. På dette makroniveau er seksualadfærd tydeligt knyttet til bestemte magtformer, ikke kun fordi viden også i denne sammenhæng er magt, men fordi begrebsliggørelsen udfylder en ny facet af seksualitetens udvikling. Og seksualitet er om ikke identisk med en decideret magtform, så i hvert fald "et specielt fortættet overføringspunkt for magtrelationer" (s. 103). Historisk har seksualiteten i den vestlige civilisation udviklet sig til et relationsnet åben for et væld af magt-manøvrer og strategier. Som betingelse for nettets anvendelighed kan sættes det kendetegn, at de fleste instanser og personer både udadtil og overfor sig selv konstant forsøger at overbevise sig om seksualitetens skjulen sig, at den er gemt væk og kun viser sig offentligt i diskrete former, mens den i realiteten konstant og hele tiden omtales, observeres, udforskes, debatteres, fremvises, forbydes, forherliges osv.

Selv om Foucault ikke er alt for præcise periodiseringer er der naturligvis nydannelser og faser som stemmer overens med de perioder der opereres med her. Ændringen af kvindens status, der går tilbage til sidste halvdel af 1700-tallet, kan detaljeres ved hjælp af det Foucault kalder "hysteriseringen af kvindens krop". Det kan ikke være noget tilfælde, at netop hysteribegrebet med tiden blev den mest omdiskuterede medicinske sygdomstype, idet den dels blev betragtet som kun kvindelig, og dels altid har været defineret som seksuelt betinget. Ved at udforske og dissekere – og for Charcots vedkommende direkte iscenesætte – somatiske udtryk for psykiske traumer og følelsesmæssige konflikter (en gængs ætiologisk forklaring var 'forelskelse'), bidrog medicinen til at skabe et negativt billede – den "nervøse" kvinde – hvis refleks er den moderlige, børneopdragende, selvpofrende kvindetype. I forbindelse med dannelsen af den egentlige seksualvidenskab i slutningen af

1800-tallet opnås et klimaks i relationen mellem videnskab og seksualitet. I seksualvidenskabens form, specielt den stigende interesse for perversioner (og deres kriminelle og psykiatriske indebyrd) fremstilles et individualiseringsprincip som udstyrer enkeltindividet med en seksualidentitet. Seksualitet og kønsidentitet bliver kernen i individet.

M. h. t. adskillelsen mellem småborgerskabets og arbejderklassens udvikling i 1800-tallet supplerer Foucault med den iagttagelse, at onani i det hele taget er tilknyttet borgerskabets børneopdragelse med dets karakteristiske overvågning og selvoptagethed. Arbejderklassens kroppe var i første omgang udsat for en helt anden disciplinering, nemlig den arbejdet krævede, og undslap i lang tid den herskende seksualisering. Indlemmelsen foregik iflg. Foucault i tre tempi. Dels ved diverse foranstaltninger til fødselskontrol, dels ved moralisering af de fattige (jvf. de filantropiske selskaber) og endelig i kraft af den juridisk-medicinske kontrol af perversioner, bl. a. i forbindelse med teorierne om racehygiejne.

Generelt er det en af Foucaults bærende pointer, at videnskaben om seksuelle lystformer selv antager skikkelse af en seksuel lyst. Udforskningen af seksualitet og de seksuelle afvigelser konstituerer med tiden en videns-lyst, som kan ligestilles med en perversion. Og det samme gælder f.eks. småborgerskabets kvinder som altid bør være på vagt overfor barnets seksuelle tegn – overvågningen bliver i sig selv lystbetonet.

Selv om Foucault fremhæver seksualiteten som et overføringspunkt for magtrelationer, skal man ikke forledes til at tro, at man via magtbegrebet kan angive udviklingens determinerende faktorer. Magt som sådan er hos Foucault nemlig ikke udtryk for bestemte samfundsmæssige instansers regulering af udviklingen, men nærmere:

the multiplicity of force relations immanent in the sphere in which they operate and which constitute their own organization; as the support which these force relations find in one another, thus forming a chain or a system or on the contrary, the disjunctions and contradictions which isolate them from one another; and lastly, as the strategies in which they take effect, whose general design or institutional crystallization is embodied in the state apparatus . . . (1976, s. 92-93).

På en ganske anden og mere håndfast facon skildrer G. Heinsohn, R. Knieper, O. Steiger (1979) ikke blot seksualitetens, men hele produktionsmådens historiske udvikling, som et spørgsmål om menneskeproduktion. Først kirken, siden den absolutistiske stat, den borgerlige stat og i dag for så vidt alle nationalstater overhovedet har som primært mål og eksistensberettigelse (i sin egen selvopfattelse), at styre produktionen af mennesker.

Omkring middelalderens slutning opstår de første tegn på en planlagt menneskeproduktion. Umiddelbart viste det sig som en reaktion på et relativt akut opstået problem, nemlig *menneskemangel*. Fra ca. år 1000 og til 1340 var Europas befolkning steget fra ca. 38 1/2 mill. og til 73 1/2 mill. Men fra 1340 og til 1450 faldt antallet til 50 mill., og især p.g.a. epidemier. Denne reduktion med ca. 1/3-del skabte mangel på arbejdskraft.

Forfatterne er overbevist om, at den katolske kirke ræsonnerede sig frem

til løsningen af menneskemangel: en regulering af seksuallivet, hvor seksualitet bliver en forplantningsseksualitet, hvor børnedrab bandlyses og hvor opdragelsen varetages af barnets forældre. I første omgang er det den folkelige seksualviden som angribes. I den katolske kirkes grundskrift for hekseprocesserne, den såkaldte Heksehammer, nævnes det: ”Der findes ingen farligere fjende for den katolske tro end jordemødrene”. I middelalderen var jordemødrene ikke blot dem som assisterede ved en fødsel, det var antagelig et af deres mindst vigtige funktioner – de var en form for kloge koner der opsamlede generati-
 oners viden om forplantning, kvindelige sygdomme, herunder kønssygdomme, abort og prævention. Iflg. forfatterne skulle disse bl.a. råde over 103 opskrifter til prævention og fremkaldelse af abort, og skulle for så vidt i praksis råde over en større viden end gynækologien i dag (omend det godt nok også er en anderledes viden). Det var denne kapacitet, som kirken havde som mål at udrydde, for det var især den der bevirkede at befolkningen kunne regulere antallet af børn og bl.a. gøre barnets fødsel afhængig af deres muligheder for at ernære det.

Menneskeproduktionen var således den egentlige baggrund for inkvisitionens århundredlange bestialske vold. Så sent som i 1732 i Frankrig blev et barn brændt på bålet som heks. Den ideologiske effekt af hekseprocesserne ses i dannelsen af en ny kvindelig identitet:

Ved hjælp af tortur, mord og prædikener lykkes det også til sidst at ”skabe” en kvinde, der er totalt uvidende om forplantningens hemmeligheder, hvis seksualdrift fremstår som en undtagelsesvis forekommende sygdom og hvis virkelige natur det er at elske sine børn og være manden underdanig og tro. På baggrund af denne ”natur” kan så oplysningstidens mænd senere fremholde den naturlige ret til liv og familie som et ideal for hele menneskeheden. (1980, s. 133).

Som tidligere nævnt steg befolkningstallet stødt i Europa fra engang i 1500-tallet med en kraftig accelearion fra midten af 1700-tallet, og begynder først at falde henimod slutningen af 1800-tallet. Men det er langt tidligere at staten overtager kirkens reguleringsfunktion. Fra slutningen af 1600-tallet manifesteres det i dannelsen af en ny magtinstitution, *politiet*. De to vigtigste formål er at sikre den private ejendomsret og at sikre dannelsen af arbejdskraft. Til det sidste hører en personal-politiafd., hvor sædelighedspoliti, medicinalpoliti, befolkningspoliti, opdragelsespoliti osv. henhører under (1979, s. 62). Ved at skride ind og straffe børnedrab, abort, prævention, incest overtages kirkens moralske og voldelige magt af et primært voldeligt-juridisk apparat.

Udviklingen foregår dog ikke problemløst. Til de mere åbenbare hurdler hører den ideologiske overbevisning af befolkningen om, at de skal føde så mange børn som muligt og helst holde liv i ligeså mange, uden at skele til de økonomiske konsekvenser. Her er det især den protestantiske kirke (Luther) som afbøjer indvendingerne, nemlig ved at understrege arbejdsomhed og flid som efterstræbelsesværdige dyder. Hvis forældre ikke kan ernære deres børn er det med andre ord fordi de er dovne – et godt førkapitalistisk dogme.

Det er med denne udvikling som med så mange andre, når de først er sat i gang accelererer de ud over alle grænser. Hvis man betragter menneskeproduktionen via en regulering af seksualiteten som en proces der forløber op til i

dag, kan man hævde, at det ret direkte er hekseprocesserne som er skyld i Europas førende stilling. Befolkningsoverskuddet bliver så stort at millionvis af mennesker i sidste halvdel af 1800-tallet emigrerer til lande uden for Europa, især USA, og hermed understøtter den europæiske imperialisme. Man kan i denne sammenhæng undre sig over, at der ikke blev sat en stopper for udviklingen omkring 1800-tallets begyndelse, hvor accelereringen satte ind. Bortset fra immigrationen, som der næppe var så mange der tænkte på på dette tidspunkt, truede befolkningsudviklingen med at resultere i hungersnød. Hos en af de første som så dette i øjnene, nemlig Malthus, kan man også se hvad der stritter imod en *planlagt* standsning af væksten. En indlysende løsning var opfordring til brug af prævention og fri abort – noget der som bekendt gik mindst 200 år før skete (i enkelte lande). Forfatterne citerer Malthus for følgende: ”Alle anderen Verfahren (ausser der sexuellen Enthalttsamkeit) – seien sie verhütend oder positiv, . . . , enden letztlich alle in Laster oder Elend”, (s. 110). Den eneste løsning er afholdenhed, man skal simpelthen lade være. Men på lidt længere sigt, siger Malthus, viser det sig at være en god investering da alle de andre sider af seksualiteten herved opprioriteres:

. . . die Liebe gewinnt nicht nur an Kraft, sondern auch an der Universalität und wohlthätigen Tendenz ihrer Wirkungen, und hat oft da den grössten Einfluss auf die Bildung und Veredlung des Charakters, wo sie am wenigsten Befriedigung findet. Betrachtet man also die Geschlechtsliebe in all ihren Beziehungen und in ihrer Tragweite, einschliesslich der davon herrührenden zärtlichen Bande zwischen Eltern und Kind, so werden wenige leugnen wollen, dass sie einen der Hauptbestandtheile des menschlichen Glückes bildet. (s. 110).

Lidt firkantet formuleret kan man sige, at modstanden mod prævention, og dermed mod den lyststyrede genitale seksualitet, fremprovokerer en langt bredere definition af seksualitet, inkluderende diverse følelsesbindinger.

Som diskuteret tidligere, var det antagelig arbejderklassens domesticering som endegyldigt ændrede stigningstakten i befolkningstilvæksten. Det var starten der via sine love om fabriksarbejde, børnearbejde o.lign. ændrede arbejderklassens materielle situation i en sådan udstrækning, at domesticeringen blev mulig. Når forfatterne har lidt vanskeligt ved at forklare stigningstaktens ændring, skyldes det bl.a. at de ikke præcist nok skildrer den borgerlige stat som modsætningsfyldt. Det er muligt at den absolutistiske statsform tillader entydige planlægningsmål, af denne her overordnede slags, men i den borgerlige stat vanskeliggør modsætningerne mål af denne art – ihvertfald som bevidst formulerede. Det er ganske vist rigtigt, at de love som forbedrede arbejderklassens vilkår bl.a. var begrundet i en angst for arbejderklassens oprør – et degenereret proletariat der formerer sig som rotter – men forfatterne glemmer, at det som arbejderklassen opnåede i slutningen af 1800-tallet var sket langt tidligere for borgerskabets og småborgerskabets vedkommende.

IV. Mentalitet og civilisation

Igennem nogle år har termen *mentalitetshistorie* spøgt i den akademiske offentlighed som et af de nye og spændende områder, man hellere måtte se at

stifte bekendtskab med. Mentalitetshistorikernes problemstillinger er da også væsentlige, og nærmest uomgængelige i denne sammenhæng. Man kan på sin vis sige, at mentalitetshistorie netop giver udtryk for den centrale problemstilling i megen socialisationsteori, socialhistorie, bevidsthedshistorie o.lign. felter som herhjemme har gennemløbet nævnte offentligheds opmærksomhed, men med den forskel, at den i Frankrig udgør en over 50 år gammel institution omkring tidsskriftet *Annales*. (Hvorfor det også til tider betegnes Annales-skolen, f.eks. af T. Stoianovich (1976))⁵. Uafhængigt af de meget store indbyrdes forskelle, uafhængigt af materialevalget og emnets afgrænsning til en periode, epoke, geografisk provins er det mentalitetshistorikernes hensigt at skildre den principielt udelelige sammenhæng mellem den subjektive eksistens og de socio-økonomiske realiteter. Ikke blot den eventuelle selvbevidstheds udtryk, eller mangel på samme, men de ikke-bevidste kollektive mentalitetsformer som konstituerer et subjekt på et givent tidspunkt. At sætte sig som mål at rekonstruere eksempelvis en middelalderbondes bevidsthed, oplevelsesmåde og ubevidste determinationer er selvsagt ligeså halsbrækkende som det er interessant. Ved at beskæftige sig med bondens redskaber, beklædning, boligindretning, kulturelle aktiviteter kan historikeren forsøge sig med en indfølelse identificering. Eller han kan forsøge at presse et sammenhængende billede ud af ethvert statistisk tal og statsligt/kirkeligt dokument der findes om pågældende periode – meteorologiske forhold, epidemier, høstudbytte, skatteinddrivning, juridiske protokoller. Eller han kan opstøve gengivelser af kulturelle begivenheder, religiøse ceremonier og kunstformer. ”Alt hvad der har at gøre med eksistensens mest trivielle gentagelser bliver et essentielt træk i mentaliteterne” (Ariès 1978, s. 44).

Ariès bog om barndommens oprindelse opfattes af de fleste som et ypperligt eksempel på mentalitetshistorie idet han dels beskriver en udvikling i opfattelsen af barndommen, dels hævder at det er mentalitetsændringen, der er den egentlige motor i udviklingen, og endelig fordi han som historiker anvender et noget ukonventionelt materiale, f.eks. ikonografi.

Et andet standardværk er E. Le Roy Laduries bog om *Montaillou* – en lille provins i sydfrankrig, hvor arkiverede inkvisionsprotokoller fra begyndelsen af 1300-tallet har muliggjort en yderst detaljerig rekonstruktion af dagliglivet. Langt den største del af mentalitetshistorikernes forskning vedrører middelalderen – altså en epoke, som må forudsættes at manifestere kvalitativt anderledes mentaliteter. Det har imidlertid medført en problematisering af den historiske udviklingslogik som til tider kun impliceres (jvf. afsnit V nedenfor).

I Ariès egen artikel om feltet (op. cit.) anlægges en ret bred definition af mentalitetshistorie som imidlertid også gør det muligt at sammenligne ret tæt med engelsk socialhistorie, f.eks. Stone, og at placere både Foucault og Elias i forhold hertil, omend det er i en marginalposition. Jeg har valgt at referere to emner fra mentalitetshistorien som dels taler for sig selv, og dels kan anvendes i den afsluttende diskussion.

Når Heinsohn og co. hævder, at den katolske kirke udelukkende rettede skytset mod en folkelig seksualviden, må man nok korrigere dem. Den middelalderkultur som kirken undertrykte, var en kompliceret helhed af adskillige før-kristelige mytologiske universer, hvoraf den folkelige seksualviden gi-

vetvis var en del, men også kun én del. Carlo Ginzburg (her referet efter M. Zerlang (1981)) er en af dem som indgående har beskæftiget sig med middelalderens folkekultur, herunder karnevallet som en dominerende iscenesættelse og bl. a. brugt inkquisitionens forhørsprotokoller for nøjere at karakterisere de kultursammenstød som foregik. Det er først og fremmest vigtigt at få hold på karakteren af det kulturelle ideunivers af forestillinger og fantasier som florede. Ginzburg resumerer to af sådanne ”grandiose fantasiforestillinger”: Den omvendte Verden og Slaraffenlandet.

Det er karnevalske myter, der udtrykker ønsket om et univers domineret af rituelle omvendinger, om ophævelse af afstand og om et frembrud af det afvisende og det burleske. Sabbaten er en verden på hovedet, som man får adgang til ved hjælp af magiske påkaldelser, der er omvendte bønner (Fadervor bagfra), hvori messen bliver parodieret, hvor hostien er sort, hvor måltiderne ikke smager af noget, hvor samlejet smerter og ikke giver nydelse, hvor guddommen er djævelen, der hyldes med kys i røven. Men sabbaten realiserer også i hallucinatorisk form utopien om Slaraffenlandet: man spiser til man revner, man nyder de smukkeste kvinder, man er klædt i fløjls og brokade, pungen fyldes op igen og igen med guldpenge – også selv om alt bagefter forsvinder og man vender tilbage til hverdagens miserable liv. (s. 80/81).

I kraft af materialets art er det så at sige inkquisitionens transskription, og man ser da også hvordan hekseafsløringerne i århundredenes løb bliver mere og mere stiliserede og ens. Folk ikke blot ved hvad det er de skal sige, de drømmer og hallucinerer det ligeledes.

I Ginzburgs beretning om mølleren Menocchio (1532-1601) fremstår en besynderlig eksistens som givetvis har været noget af en nød for inkquisitionen. Han tilegnede sig som en af de få læse- og skrivefærdighed og fungerede som en landsbyintellektuel. Et problem for inkquisitionen var, at Menocchio havde læst en stor del af de teologiske klassikere, og også brugte dem, blot på en anden måde end gængs var. Han hævdede således at kunne føre bevis for at sjælen var dødelig, at jomfru Maria selvfølgelig ikke var jomfru, men luder, at det ikke var muligt at afgøre hvilke af de store religioner der var den sande, og i øvrigt at Jesus måtte have været lidt af en tumpe, når han lod sig korsfæste. Hertil kom et sindrigt udspundet bevis for, at verden var skabt ligesom orme skabes af ost. I sin bevisførelse brugte han snusfornuftige analogier og metaforer fra landsbyens dagligliv. Det taler for hans argumentationsevne når han blev løsladt og først 13 år senere igen blev fængslet, og efter tortur brændt på bålet. Hos Menocchio har man altså en halvstuderet bonde som med sin noget aparte læsning af de teologiske klassikere i praksis konstruerer et materialistisk verdensbillede ved konsekvent at anvende logikker fra sin hverdag.

Det andet eksempel vedrører en af de mentale dybdestrukturer som er mest udforsket, bl. a. af franskmanden Le Goff og russeren R. Y. Gourevitch (1975), nemlig *tidsopfattelse*. Gourevitch beskriver udviklingen af tidsopfattelsen fra antikken op gennem middelalderen og til den mekaniske tidsmåling indfinder sig. Hans hovedpointe er, at det antikke menneske ikke skelnede præcist mellem fortid, nutid og fremtid. Bl. a. i kraft af deres mytologiske univers og skæbnetro var fortiden ikke noget der holdt op med at eksistere og nutid og

fremtid var på sin vis – som skæbnebestemt – allerede sket. Antikkens menneske levede en cyklisk tid og på trods af de ellers store forskelle til middelaldermennesket er manglen på en lineær udvikling den samme.

I hele feudalsamfundet afspejler den cykliske tidsopfattelse det statiske samfunds opbygning i præsteskab, riddere og bønder. Hver havde deres bestemte funktion, som ingen af de andre kunne udfylde. Dagens og årets rytmer blev afgjort af arbejdets art, igen afhængig af årstider og vejrlig. Verden betragtes ikke som en udviklingsproces, men som et statisk system, hvor hver gruppe har sin naturlige placering. Feudalsamfundets statik og træghed havde ikke brug for en nøjagtig tidsmåling. Den oprindte derimod i *byerne*, som indførte en ny og mere hektisk tidsrytme. I 13 - 1400-tallet udbredes de første tårnure (uden minutvisere), tilgængelige for hele byens befolkning. I byerne blev der samlet flere og flere erhverv som ikke var afhængig af naturens gang og luner, bl.a. håndværk, administration og handel.

Hvis man modstiller feudalsamfundets tidsopfattelse med det moderne civiliserede menneskes, er det åbenbart at den har psykiske implikationer. Hvad man i dag kunne betegne som tidens tyranni, indebærer bl.a. at mangel på hektisk aktivitet nærmest forekommer mistænkelig og klassificerbar som depression. Den mekaniske opdeling af tiden gør alle aktiviteter målelige og sammenlignelige, og gør at de fleste aktiviteter får en ekstern vurderingsskala – man kan være ”for lang tid” om snart sagt hvad som helst, og den tid der er brugt, kan kun vindes ind, hvis den næste aktivitet fremskyndes. Som lidt af en bagatel kan man hæfte sig ved den kult der findes omkring planlægningskalenderen:

Det är planeringskalendern som skapar innehåll och struktur i tjänstemannens eller direktörens liv, och därför är det ett öde värre än döden att förlora eller förlägga sin kalender. Utan den är kalenderbäraren hjälplös, utan mål och mening i livet. Helt följaktigt finns det på insidan av en del nya kalendrar en tryckt rubrik, där man kan ange vilken hittelön man är beredd att punga ut med för att få tillbaka sin livsnödvändiga tidsmaskin; (J. Frykman og O. Löfgren 1979, s. 42-43).

Til forskel fra nutidens stress, afhængig af den lineære og mekaniske tid, indebærer den cykliske tid at tid ”kommer igen”, at en periode har en vis udvikling, men begynder forfra. Arbejdets karakter bestemte tidens karakter, og det var ikke muligt at sammenligne den tid der gik til arbejdet i marken med den der blev brugt på syslerne efter aftensmåltidet, endsige med de enkelte årstider, hvor arbejdsbyrden var vidt forskellig.

Man vil altid kunne indvende mod mentalitetshistorikerne, at deres resultaters karakter af punktstudier lader den sammenhængende helhedsbeskrivelse tilbage. Den restløse beskrivelse af det konkrete eksisterende middelaldersubjekt i sin afhængighed af socialhistoriske strukturer mangler trods alt stadig. Der eksisterer imidlertid et forsøg på noget lignende, med udgangspunkt i en anden tradition, nemlig N. Elias' bog om civilisationsprocessen⁶. Der er heller ikke her tale om en restløs beskrivelse – som i øvrigt også er uopnåelig – men nærmere om en model til beskrivelse af subjektets psykiske udvikling i et historisk perspektiv – psykogenesen – i sammenhæng med samfundsformationens parallelle udvikling – sociogenesen. Umiddelbart bliver man forundret

over hvor meget Elias kan få ud af det materiale han tager sit udgangspunkt i; for psykogenesens vedkommende er det nemlig kun etikettebøger (bogen er på ca. 825 sider). Samtidig præsterer han det mest omfattende bud på en helhedsmodel blandt de hidtil omtalte. Når Elias' betydning indtil for nogle år tilbage har været relativt overskuelig skyldes det antagelig bogens udgivelsestidspunkt, 1939, og den positivistiske samfundsvidenskabs udvikling efter anden verdenskrig.

Elias afgrænser tre perioder hvori han mener at kunne registrere kvalitative forskelle mellem de krav der stilles til subjektet og dets forhold til sine affekter. Disse krav er i overensstemmelse med grundlæggende socio-økonomiske strukturer, som i sidste ende ikke adskiller sig afgørende fra de intersubjektive. Elias nærmer sig tendentielt en opfattelse af det socio-økonomiske niveau der meget minder om Habermas', nemlig dels som opdelelig i institutioner og dels institutioner opfattet som fastlåste intersubjektive relationer. I sin nye indledning til genudgivelsen af hans bog i 1968 anvendes en metafor som er afklarende. Han bestemmer samfundet som et "interdependensfletværk" dannet af principielt åbne subjekter. Ligesom en folkedans skriver Elias, hvor dansen som sådan ikke kan abstraheres væk fra de konkret dansende, ligesom disse ikke kan anskues isoleret, men selv bestemmes af deres relationer til de andre dansende (Elias 1939, bd. I s. LXVIII). Det er ud fra samme logik, at han beskriver ændringerne i subjektets psykiske "affekthusholdning" – de er bestemt af de konkrete magtformer, ligesom disse omvendt er opretholdt bl. a. via manerer, altså den til enhver tid fastsatte korrekte holdning til andre.

Den første periode benævnes den *ridderligt-feudale* og strækker sig fra ca. 900-tallet og til ca. 1500-tallet. Den sociogenetiske udvikling er præget af de små territorialbesiddelser i begyndelsen af perioden som langsomt forbindes til større og større enheder. Men ingen af disse enheder er stærke nok til at danne en egentlig kongemagt, dvs. et centralorgan for en hel nation. De har ikke tilstrækkelig militær, deres administration er for lille, og samfundet som helhed har en for ringe infrastruktur.

De første manerbøger opstår i tilknytning til territorialhofferne. De betegnes *courtoisie*, afledt af *cour* = hof, og er altså identiske med regler for "høviskhed" ("høflig" stammer herfra).

Samfundet var gennemsyret af den rå vold som riddernes profession lagde op til. Det enkelte subjekt var underlagt næsten fri driftsudfoldelse, hvilket på den ene side gav sig udslag i lystbetonede grusomheder og på den anden side i allestedsnærværende dødsberedthed. Volden var et uundgåeligt og dagligdags fænomen, som både gav anledning til morskab og had. En konstant dæmpning af affekter ville nærmest være selvmorderisk da overlevelse var betinget af øjeblikkelige affektskift fra f.eks. afslappethed til kampberedthed. Det ridderlige subjekt er således mildest talt ikke ridderligt i vores forstand – han var rå, hadefuld, hæmningsløs og destruktiv. Selvbeherskelse var kun nødvendig i visse begrænsede situationer, f.eks. overfor smerte.

Territorialhofferne krævede imidlertid en anden form for beherskelse, nemlig overfor højerestående riddere. Hierarkiseringen af mennesker indebærer begyndelsen til den selvtvang som siden rendyrkes. Det er karakteristisk for de manerbøger, som især er skrevet af klerke, at de henvender sig til voksne. Der

er ikke tale om opdragelsesskrifter i gængs forstand, men retningslinjer til de voksne. De formulerede regler var primært begrundet i hierarkiet, og var i høj grad med til at differentiere de forskellige niveauer i hierarkiet. Dette til trods, viser der sig at være tale om helt grundlæggende adfærdsformer, som forældre i dag i høj grad stadig lærer deres børn. Det drejer sig om regler såsom: hvis man bider af et stykke brød, skal man ikke lægge det tilbage; man må ikke nyse ned i maden, især andres; ikke klø sig direkte – det skal være gennem stof; ikke albuen på bordet. Disse spredte eksempler viser en spæd begyndelse til den udgrænsning af diverse kropsfunktioner som siden bliver en afgørende kampplads i senere opdragelsessammenhænge; det er ikke fordi man her føler skam ved den andens udsønderinger, idet en hel del stadig er gængs praksis. Reglerne påtages uden anden begrundelse end den at være høvisk, og er således endnu udvendig i forhold til næste periodes maner- og etikettebøger.

Den følgende periode betegnes den *høvisk-absolutistiske* og tidsfæstnes til perioden ca. 1500 til ca. 1700. Sociogenetisk er den primært kendetegnet ved pengeøkonomiens fremkomst og dannelsen af en centralmagt, et egentligt nationalt hof omkring en konge. Parallelt med udviklingen af aristokratiet opstår en tredje stand især tilknyttet de større byer, nemlig borgerksabet. Det er i denne periode, at Elias ser tegn på den egentlige grundlæggelse af det moderne subjekt.

Den tidligste og væsentligste etikettebog er forfattet af Erasmus, og udkom i 1530. I titlen indgår *civilite* som betegnelse for den nye adfærdsorden. En af forskellene på denne og de tidligere, er dens karakter af decideret opdragelsesskrift. Den er tilegnet eller skrevet til en adelig dreng, en fyrstesøn, og hensigten er drengens ”belæring”. I de følgende ca. 200 år udkom den i ikke mindre end 130 oplag og blev oversat til 5-6 forskellige sprog. Umiddelbart er forskellen i de formulerede regler ikke særlig stor i sammenligning med den foregående periode. Et væsentligt træk er imidlertid, at Erasmus i langt højere grad lægger vægt på personens *fremtræden* – udseende, beklædning, kropsholdninger og gebærder. Personens fremtoning bliver tegn på psykiske kvaliteter, eller mangel på samme. Denne begyndende fokusering på ”hvad andre mon kan tænke” er for Elias tegn på en indøvelse af *selvkontrol*, og overhovedet grundlæggelse af en intrapsykisk relation i subjektet, hvor én del (overjeg’et) vurderer den anden del (jeg’et) og lader sig selv retlede ud fra hensyn til andre. Det at tage de intersubjektive relationer alvorligt er samtidig betinget af en selvbeskuende intrapsykisk relation kombineret med mulighed for selvkontrol.

Et af de områder Elias beskæftiger sig mest med er udviklingen i reglerne omkring måltidet. Dels fordi måltidet i middelalderen indtager en langt større position end fra 1800-tallet og fremad, dels fordi reglerne heromkring savner enhver form for rationel begrundelse. Et væsentligt aspekt er forholdet til maden og dens tilberedning. Det var almindeligt, i den tidligere periode, at hele dyr – fugle med fjer, okser, lam – blev placeret på bordet. I denne periode udvikles en række regler for tilberedning og partering, og flere og flere af disse funktioner rykkes væk fra den konkrete spisesituation. Et af de første funktionsspecifikke rum var *køkkenet*, som indebar en fjernelse af tilberedningen

og parteringen fra spisningen. Madens karakter af dødt dyr bliver mere og mere camoufleret og skjult, og skal til sidst helst undgås helt. Indførelsen af bestikket kan parallelt hermed ses som en distancering til den direkte fysiske kontakt med maden og en afstandtagen til smudsigheder i det hele taget. Alene dets indføringstid er tegn på hvor vanskeligt det var at lære at beherske det. Gafflen opstod ret tidligt, men var indtil sent i 1600-tallet stadig kun noget de rigeste havde råd til – men dens anvendelse var med i etikettebøgerne adskillige århundreder før.

Med kniven forholder det sig lidt anderledes, idet den for så vidt har været anvendt altid. Den var nødvendig for at partere dyr, skære brødet osv. I starten spiste man da også med fingrene + kniven, og en af de første ændringer bestod i at kniven ikke måtte føres op til munden. Andre ritualer omkring knivens anvendelse foranlediger Elias til at diskutere knivens symbolværdi – den kan jo også bruges som et våben. I foregående perioder var kniven et lystbetonet objekt, idet den så at sige inkarnerede volden. Denne lystaffekt ændres ganske langsomt til ulyst. Instrumentets ”symbolværdi” resulterer i en række ritualer for at regulere dens passive anvendelse – man må ikke rette knive mod andre; rette den mod sit ansigt; hvis man rækker en anden en kniv skal man holde i spidsen; man må ikke sidde og fægte med den når man spiser osv. Reglen for hvordan man rækker en anden en kniv indføres omkring 1560, og ville være ganske uhørt tidligere, da det åbner for den mulighed, at den anden kan gribe om kniven og støde den ind i en selv. Den sociale affektforvandling institueres i kraft af disse maner-regler.

Dette er nogle af tegnene på en ændret holdning til bestemte substanser. Pinlighedstærsklen rykkes frem i løbet af en meget lang periode, i sammenhæng med dannelsen af nye affekter: skam, pinlighed, afsky, generthed overfor bestemte substanser, især klæbrige, fugtige og fedtede.

De nye etiketteregler, de ændrede manerer, har en helt fundamental dobbelthed ved sig. På den ene side indføres en række ”driftsmodelleringer” som ændrer tidligere lystbetonede situationer til ulystbetonede. Der indtræder en affektforvandling i og med subjektets egen indre distancering til og kontrol af sine umiddelbare driftsytringer. Den intensive og voldsomme lyst og ulystopnåelse i middelalderen erstattes af en affektnivellering, hvor antallet af nuancer til gengæld stiger kraftigt. Det er selvtvungen som resulterer i affektnivelleringen, men jo mere selvtvungen sætter sig igennem, des flere affektnuancer, -schatteringer og dermed affektkvaliteter opstår der. Det er ikke de voldsomme frygtbetonede tilstande eller de vilde, spontane og uregulerbare lysttilstande, men en hel række af nye angstformer og i mindre grad lystformer. Samtidig udvikles følsomheden overfor nuancerne. Subjektets sensibilitet overfor gestus, ordvalg, betoning, mimik osv. intensiveres, og medfører en psykologisering af den anden. Resultatet bliver bl.a. konstruktioner af lange motivkæder som i forbindelse med intriger og rænkespil kan opnå enorme dimensioner.

På den anden side er ”spillene” som helhed lystbetonede. Hvis manerer og etikettereglerne i og med deres pinlighedsskabende effekt etablerer en mangfoldighed af ulystfønmelser i dagligdagens mest banale situationer, så fungerer de som helhed for aristokratiet som en identitetsskabende bastion overfor de borgerlige opkomlinge. Den stigende selvtvang kan således ses som det

væsentligste klassesdifferentierende middel. Jo længere og længere man kommer hen i perioden, des hurtigere går udviklingen, og det er fordi borgerskabet "opsuger" reglerne og tilegner sig dem. Dette er et andet element i nuanceringen og scatteringen: accelereringen i manerer er nødvendig fordi det, der er civilite i dag, nødvendigvis må være vulgært i morgen, da borgerskabet da har tilegnet sig reglerne.

Den absolutistiske lagdeling har to akser – der er altid nogen der er over, og altid nogen der er under. Selvtvungen og den driftsmodellering som kommer til udtryk i den ændrede adfærd er indspundet i dels respekten overfor den overordnede og dels prestigen overfor den underordnede. Respekt og prestige er to sider af samme sag. Adfærdsændringerne begrundes i starten af perioden ofte i respekt – man skal gøre dit og dat for at vise sin respekt for den anden. Skamfølelse og pinlighed, der breder sig når reglerne bliver overtrådt, skyldes først og fremmest den momentant indtrådte degradering til et andenrangs-menneske. De regler som giver prestige overfor de laverestående, indebærer at prestigen tabes når reglerne brydes. Respektbegrundelsen for manerernes værdi er således en korrekt selvforståelse af selvtvungen.

Den tredje periode benævner Elias *erhvervsborgerskabet* og sætter begyndelsestidspunktet til ca. år 1700. Borgerskabets stigende antal magtrelationer var som nævnt det væsentligste enkeltfænomen som det absolutistiske aristokrati så sig truet af. Alene det, at de pågældendes sociale status var et produkt af et arbejde forekom aristokratiet vulgært. Den nye selvforståelse som borgerskabet udvikler er langt mere end courtis'ens adfærdskode. Det er et integreret syn på subjektet, samfundet og naturen – altså en helhedsopfattelse der også er langt mere omfattende end civilite. Mens disse var regler for enkeltmenneskets adfærd anvendeligt i et relativt statisk samfund, dækker *civilisation* over en udvikling, en proces. Dem der er civiliserede er godt nok stadig en afgrænset gruppe overfor pøblen, barbarerne og de vilde, men som noget nyt fremhæves det civiliserede samfund som et efterstræbelsesværdigt mål som omfatter alle grupper i samfundet. Den implicerede adfærdskode bliver et ideal for alle mennesker, krav som alle indbyggere i et fuldt udbygget civiliseret samfund opfylder. Selv om borgerskabets selvbedvidsthed i praksis er klassesdifferentierende overfor bønder og arbejdere er det nødvendigvis ikke eksplicit formuleret i den liberalistiske ideologi.

Den væsentligste ændring på adfærdsområdet sker i og med afgrænsningen af et helt nyt indlæringsfelt – intimsfæren (ikke Elias' begreb). Elias konstaterer adskillige gange den besynderlige logik der ligger i, at det der skal indlæres, det barnet socialiseres til, både kvantitativt og kvalitativt er usammenligneligt mere komplekst end tidligere, parallelt med, at det er færre og færre personer der skal stå for denne socialisationsproces. Her kunne Elias godt have tilføjet en analyse af kærligheden og dens opståen, idet man ud fra hans diskurs kunne hævde, at (intimsfære-)kærligheden netop var det element i civilisationsprocessen, der som det eneste kan sikre en vellykket socialisationsproces. Det er ved at spille på nægtelsen af kærlighed, angsten for afvisning, at den store indlærings effekt opstår, og kombineret med autoritære relationer, udgør den et hidtil uovertruffent disciplineringsmiddel i den vestlige civilisation.

Hvis man sammenligner borgerskabets adfærds-koder med dem som det høviske aristokrati foreskrev, da viser det sig, at udspaltningen af intimsfæren er parallel med en række andre spaltninger. Som nævnt ovenfor var etiketten netop påklistret og ydre. Ingen ville drømme om at føle sig pinligt berørt, hvis tyendet så ens nøgne krop, det var kun overfor højerestående man viste sin respekt ved at blive skamfuld og skjule sin krop. Det respektindgydende og det som fremkaldte skam og pinlighed foregik i konkrete relationer til andre mennesker. Det var igennem de offentlige interaktioner, at manererne blev opretholdt. I og med borgerskabets selvbetvingelse kommer der en yderligere sfære til, intimsfæren, som dels er den opdragende intans, og dels kræver et helt nyt sæt af adfærdsmåder. Men ikke nok med det. Adfærdsmåderne er så omsiggribende, at de også foreskriver en korrekt adfærd når personen er alene. At gå i bad i hvid kjortel er et eksempel, som antagelig ikke greb særligt om sig. Noget andet er mistænkeliggørelsen af enrummet som helhed. Her hvor den opvoksende ikke kan overvåges af opdrageren er der jo stadig et rum for afvigelser. Kampen mod masturbation er måske endnu engang det bedste eksempel, men også medicinernes advarsel mod de unge pigers læsning – alle disse romantiske skrifter som kan give anledning til en vildt voksende fantasien.

Civilisationsprocessens udvikling af manerer overskrider karakteren af noget ydre og påtaget og får i perioden for borgerskabets opkomst gennemgribende psykiske virkninger. Det er ikke længere et spørgsmål om adfærdsmåder i relationer til andre, men om et fuldt udbygget "selvtvangsapparat". Udviklingen foregår som en eksponentialfunktion, med et accelererende antal differentieringer. Når det sociale rum (cirkulationssfæren) så at sige er "fyldt op" af konventioner og manerer udspaltes et nyt rum, intimsfæren. Og når rationalitetsidealet fuldt ud præger cirkulationssfæren, og med sin affektnivellerende udelukker selv mindre udsving, da opstår intimsfæren som stedet for de transformerede affekter. Heller ikke her kommer de uuhæmmede affektytringer til udtryk, men hvis de gør, er det trods alt bedre end "ude i samfundet". Hæmningen giver anledning til skabelsen af en helt ny række affekter, ikke så kraftige og skæbesvangre, men til gengæld mere vedvarende og nagende.

På der intrapsyriske niveau manifesteres udviklingen i en differentiering af de psykiske instanser – det'et, jeg'et og over-jeg'et. Mens manererne blev opretholdt mellem mennesker forskydes denne relationalitet til de intrasubjektive relationer mellem over-jeg'et, jeg'et og det'et. Den udvendige differentiering erstattes af en indre.

V. Udviklingslogik

I det foregående har jeg forsøgt at gengive forskellige tilgangsvinkler til en beskrivelse af subjektets historie i perioden ca. 1500 til 1900. Det ville være naturligt at afslutte med en opsummering som gik mere på tværs og samlede de adskilte tidsforløb under et. I *Freuds psykoanalyse* (Andkjær Olsen og Køppe 1981) har vi skitseret en historisk betragtning af samfundstotaliteten som med udgangspunkt i tre samfundsmæssige sfærer og deres dannelse specificerer tre tilhørende subjektoplevelser. Betragtningen er antydnet i det foregående (især i forbindelse med intimsfæren og kvindens ændrede status), og ville

kunne tjene som udgangspunkt for en opsamling. Der er imidlertid et andet aspekt som også forekommer vigtigt, nemlig en diskussion af de udviklingslosgikker som de enkelte teorier implicerer. Da der desværre ikke er plads til begge dele, vil jeg vælge det sidste.

Den første generation af mentalitetshistorikere opnåede en faglig identitet ved bl.a. at reagere på den traditionelle historieskrivnings anakronismetænkning (jvf. Zerlang 1983). Begreber såsom barndom og familie anvendtes udiskuteret uden refleksioner over begrebernes egen dannelseshistorie. Kritikken af anakronismetænkningen medførte således en historisering, dels af de anvendte begreber, dels af de valgte genstandsområder. Mentalitetshistorien udkrystalliseredes omkring begribelsen af eksempelvis et middelalderssubjekt som følte, tænkte og reagerede helt anderledes end 1900-talssubjektet. Men denne "anderledeshed" viste sig med tiden at give nogle andre problemer således at man i dag må skelne mellem teoretisk forskellige opfattelser der går ud over mentalitetshistorikernes rækker.

For det første kan man betragte udviklingen som en stigende samfundsmæssiggørelse af en principiel uberørt naturtilstand. Subjektets egenskaber og funktioner bliver i stigende grad kompliceret og rationaliseret i udviklingens løb. Den oprindelige affektive ukomplicerede umiddelbarhed bliver afløst af en mere intellektualiseret styring af subjektet. Den oprindelige naturtilstand afløses af en mere og mere kompliceret kulturtilstand.

For det andet kan man betragte udviklingen som så foranderlig, at det principielt er så godt som umuligt, at begribe middelalderssubjektet. Det fungerede kvalitativt anderledes, og historievidenskabens og det forskende subjekts begreber er så nutidsbundne, at det kræver en massiv renselsesproces før man kan gøre sig håb om, at nå en erkendelse. Denne opfattelse kan ligge bag forsøget på at indleve sig i et fortidsmenneskes dagligdag. Synspunktet minder i sin konsekvens om den gruppe indenfor marxismen som hævder, at den historiske materialismes begreber hovedsageligt egner sig til at beskrive kapitalismen, mens f.eks. feudalismen ligger uden for dens rækkevidde⁷.

For det tredje, en opfattelse som hævder, at middelalderen absolut ikke er sammenlignelig med en naturtilstand, at den godt nok er kvalitativt anderledes, men samtidig ligeså kompleks som senere samfundsformationer. Middelalderen og dens subjekter kan godt udforskes, men det kræver "blot" en sammenhægtning af alle de beskrivelsesområder der hidtil er dyrket, og et materialistisk udgangspunkt i menneskets dagligdag og erfaringsverden.

Hvis man sammenligner de områder der er gennemgået i det foregående, viser der sig at være størst enighed på et enkelt punkt: udviklingen har medført en stigende kompleksitet i de intersubjektive relationer og bl.a. affødt heraf, en stigende affektnuancering, en stigende medtænkning af andres motiver (f.eks. aristokratiets strategihjernespinde), en stigende udvikling af offentlige kontrolfunktioner og -relationer⁸, en stigende differentiering mellem psykiske instanser. Problemet er, at man herved er meget tæt på nævnte natur/kultursyn – den oprindelsestilstand man udgår fra bliver hurtigt uskyldig. Selv om f.eks. Elias tit insisterer på, at der genetisk ikke er noget nulpunkt – svarende til naturtilstanden – så er det vanskeligt at slippe fri fra tanken, når han selv er lige ved at hævde at over-jeg'et installeres i subjektet i løbet af 1600-

tallet. Når man betragter større tidsperioder som disse, bliver etnocentrismen en skyggeagtig modstander, der er næsten umulig at slippe af med. Udgangspunktet for de ca. 1000 års civilisationsproces fortaber sig, men får uvægerligt prædikaterne ukompliceret, forenklet og dermed primitiv.

Årsagen til vanskelighederne kunne ligge i selve udviklingsbegrebet eller udviklingslogikken som kommer til anvendelse. I H. J. Schantz' bog om behovsproblemet (Schantz 1981)⁹ diskuteres bl.a. civilisationsbegrebets opståen og dermed spørgsmålet om en udviklingslogik. Schantz skelner mellem en civilisationsnormativ og en civilisationskritisk retning, hvor begge opstår i 1700-tallet. Den civilisationsnormative betragtning anskuer udviklingen som en homogen og kontinuert udvikling uden brud. Samfundet tjener tilfredsstillelsen af menneskets behov, og det er således behovene, deres indirekte pålæg om samarbejde, der er samfundskonstituerende. Alle mennesker har principielt de samme behov, og når et behov er tilfredsstillet, skabes automatisk nye behov. Dette moment af selvavling er i princippet historiens motor, idet samfundet konstant udvikles for at tilfredsstille de nye behov. Den civilisationskritiske tankegang (bl.a. repræsenteret af Rousseau) hævder at samfund som sådan opstod ved et brud med naturtilstanden, som ikke i sig selv indeholdt samfundskonstituerende behov. Civilisationsprocessen opstod i og med bruddet, ved indførelsen af den private ejendomsret. Når civilisationsprocessen er sat i gang, vil de intersubjektive relationer blive mere og mere komplicerede. Men de vil også inderliggøres, de vil automatisk indebære en konstituering af intersubjektivitet og selvrefleksion som en slags fænomenologisk fordobling af intersubjektiviteten. Når behovsudviklingen/civilisationsprocessen er sat i gang vil den forløbe som en stigende kompleksisering, der bl.a. har intrapsyriske konsekvenser. Når synspunktet er civilisationskritisk, er det fordi den stigende intersubjektive kompleksitet kritiseres. Mens den hos forløberne blev vurderet som det positive overhovedet – som udtryk for en stigende akkumulering af tilfredsstillelsesmuligheder – hævder bl.a. Rousseau, at den indebar slaveagtige relationer mennesker imellem. Via behovsafhængigheden udleveres man til andres forgodtbefindende – man bliver underlagt andres behov; og via den generelle behovsudvikling bliver man slave af sine egne behov. Nye "kvaliteter" såsom forstillelse, forfængelighed, bedrag, selvbedrag, lidenskabelig selvoptagethed var noget af det andre påstod var positivt. Marx gentager og videreudvikler de civilisationskritiske synspunkter. Behovenes stadige udvikling ses som et nødvendigt led i kapitalens civilisationsskaben. Den uendelige mangfoldighed og den konstante skabelse af nye behov, ses som et moment ved den kapitalistiske økonomi og ikke som et immanent princip i behovene som sådan.

Det afgørende her er, at den civilisationskritiske tradition bestemmer behovenes stadige udvikling og differentiering – hvilket naturligvis er om ikke identisk så i hvert fald parallelt med det fælles moment af stigende kompleksitet i de tidligere beskrevne teoridannelser – som *irreversibel*. Den stigende kompleksitet, accelererende intersubjektivitet og affekt nuancering, den voksende udvikling af disciplinerings- og overvågningsfunktioner, er én gang startet, irreversibel. Uafhængigt af forfatterens erklærede teoretiske udgangspunkter – om det er marxisme, strukturalisme, socialhistorie, psykoanalyse eller en blan-

ding af det hele – giver de udtryk for denne opfattelse, om ikke andet, så som konsekvens af deres analyser. Vurderingen af udgangspunktet, naturtilstanden, nulpunktet er forskellig, men vurderingen af det kapitalistiske subjekt som udviklende sig til et kvalitativt forskelligt subjekt er enslydende. Så vidt jeg kan se, er der imidlertid ingen tvingende grund til at kvalitativt forskellige niveauer er hierarkisk ordnet – at et nyt niveau nødvendigvis er en forbedring af et foregående. Det er heller ikke ligegyldigt hvilke dele af subjektet man historiserer. Det kunne tænkes at subjektet var skruet sammen af dele som på nuværende tidspunkt kun lader sig analysere tilfredsstillende i forskellige udviklingslogikker, i forskellige registre som netop historisk er forskellige.

En sådan opdeling af subjektet kan foretages i et adaptivt og et psykoseksuelt register (jvf. Andkjær Olsen og Køppe 1981). Det adaptive register omfatter de nødvendige psykofysiske relationer i organismen, samt videreudviklinger heraf – de fysiske behov, instinkter, reflekser, motoriske modnings- og koordineringsfunktioner, sansning, hukommelse, perception og tænkning. Via den biologiske (ontogenetiske) modningsproces af bestemte kropsområder fastsættes en ramme for den psykoseksuelle udvikling. Det adaptive registers historiske udvikling er en helt anden end den psykoseksuelle. Der er tale om en naturhistorie i gængs forstand, om tidsepoker på 10 - 100.000'er af år. I denne sammenhæng vil den periode, som her er behandlet, forekomme ganske ubetydelig. Hermed være ikke sagt, at det adaptive register er uafhængigt af den samfundsmæssige historie – sociogenesen. Det er klart nok, at især perception og tænkning er formbar af f.eks. subjektets arbejdssituation og eksistensvilkår i øvrigt. Tidsopfattelsens ændringer er blot et eksempel – eskimernes skelnen mellem adskillige former for is et velkendt andet. Taget som helhed forekommer disse variationer imidlertid kun at være hensigtsmæssige korrektioner til enkelte funktioner indenfor registret som helhed – og i øvrigt eksempler på punkter hvor en analyse af de to registres sammenhæng kunne indledes. De sociogenetiske produktivkræfter kan anskues som "forlængede" adaptive funktioner, som en ekstern udvikling og forbedring af det adaptive register. De to registres nærmere relatering til de samfundsmæssige sfærer (cirkulationssfære, intimsfære, produktionssfære) er desværre for omfattende til at blive behandlet mere indgående på dette sted.

Det psykoseksuelle register omtatter subjektets affekter, idealdannelser, følelsesbindinger, identitetsdannelse – og det er således en del af dets historie der er behandlet i det foregående. Mens det adaptive register ontogenetisk følger en næsten lineær udvikling – modning, differentiering, integrering osv. – er det psykoseksuelle register nærmest respektløst. I kraft af det ubevidste og dets overdetermination er det ikke hensigtsmæssigt at snakke om en kronologisk livshistorie eller en lineær udviklingslogik, idet de psykoseksuelle fantasier gør enhver rationel logik til skamme. Det psykoseksuelle register er på den ene side afgrænset af det biologisk-adaptive og på den anden side af samfundstotaliteten via de samfundsbestemte intersubjektive relationer. Det er således i langt højere grad åben for ændringer i samfundsformationens historie, om end ikke reduktibel hertil. Dets langt højere grad af formbarhed end det adaptive register forleder mange til at tro, at det kan reduceres til den blotte samfundsmæssighed. Elias har som nævnt hævdet, at over-jeg'et skulle opstå i

1600-tallet. Hvis man betænker over-jeg'ets intrapsyriske funktion, som idealdannelse, vil bl.a. forekomst af religioner kræve en over-jeg-struktur for at have subjektive virkninger. Og religioner i en eller anden form har eksisteret i alle hidtil kendte kulturer. Et andet omdiskuteret tema er Ødipus-komplekset og dets universalitet. Da Ødipuskomplekset er det som danner subjektets *kønsidentitet* vil det findes i en eller anden form i alle kulturer. Det psykoseksuelle register har altså også sine begreber som går på tværs i historien.

Selv om det meget nødtigt skulle ende i en ny absoluterende dikotomi, som spaltes subjektet i to uforenelige dele, forekommer der at være to forskellige udviklingsbegreber, tilknyttet de to registre. Det adaptive registers naturhistorie er umiddelbart foreneligt med den evolutionistiske fylogenes. Evolutionsteorien indebærer i princippet ikke nogen teleologi – udviklingen er tilfældig og styret af miljøets ændringer, som afgør hvilke organismer der er de bedst tilpassede. Ingen biologer har imidlertid hævdet, at evolutionen var reversibel – arten udvikler sig næppe tilbage til aberne. Evolutionens irreversibilitet er mere åbenbar, mindre ideologisk, mere tvingende. Det samme kan ikke siges om det psykoseksuelle register. Dets irreversibilitet forekommer at være epokebestemt, afgrænset indenfor større tidsperioder. Middelaldersubjektets psykoseksuelle register, delvist determineret af et førkristeligt-myologisk-kunstnerisk univers forekommer ikke just mere primitivt, eller naturligt, eller forudsætningsgivende for det kapitalistiske – blot som kvalitativt andet, men alligevel analyserbar i de grundkategorier man kan ønske at anvende (f.eks. Ødipuskomplekset). For hvis konklusionen er, at denne andethed er ubegribelig, da er man ikke nået til et bedre udgangspunkt end diverse oprindelsesideologier.

Der er næppe tvivl om, at beskrivelsen af subjektets psykoseksuelle registers historiske udvikling kun kan ske som produkt af et tværvidenskabeligt arbejde. Det er naturligvis ikke noget tilfælde, at temaet som sådan vinder interesse i en tid, hvor faggrænserne har vist sig at afkorte og indsnævre erkendelsen.

NOTER

1. Temaet barndomshistorie er relativt godt introduceret på dansk, jvf. artikelsamlingen C. Clausen (1981), Kontext nr. 41. I øvrigt E. Sigsgaard (1979), D. Elschenbroich (1977). Både Stone, Ambjörnsson og Shorter diskuterer ligeledes opfattelser af barndom.
2. Psykohistorien introduceres i samleværket L. de Mause (1974a).
3. Introduktioner til diverse familiehistoriske retninger: M. Anderson (1980a), T. Vammen (1977). Antologier: D. Claessens og P. Milhoffer (1974), H. Rosenbaum (1978), M. Anderson (1980b). I øvrigt H. Holter m. fl. (1974), R. Ambjörnsson (1978), S. Kiselberg (1979).
4. Jvf. også Flandrin (1978) hvor han diskuterer hæmningshypotesen og O. Andkjær Olsen (1979) hvor Ussel og Foucault diskuteres.
5. Om begrebet mentalitet, J. L. Goff (1980). Tidsskriftet *Kultur og Klasse* nr. 48 er et temanummer om mentalitetshistorie. Ud over de i teksten nævnte indeholder det: M. Zerlang (1983), P. Larsen (1983), N. G. Hansen (1983).

6. På dansk foreligger en enkelt introduktion til N. Elias, N. G. Hansen (1980) og en bl.a. Elias-inspireret analyse af historie og psykologi, P. Olsén (1978). Jvf. også A. Blok (1977) for en sammenligning af Elias med nyere teoretiske retninger.
7. Jvf. også M. Zerlang (1978) og S. Clarke (1983).
8. Jvf. også M. Foucault (1975).
9. Jvf. også H. Fink (1982) og J. Carlsen m.fl. (1980).

LITTERATUR

- AMBJÖRNSSON, R. (1978) *Familjeporätt*. Gidluns.
- ANDERSON, M. (1980a) *Approaches to the history of the western family 1500-1914*. London.
- ANDERSON, M. (1980b) (ed.) *Sociology of the family*. New York.
- ANDKJÆR OLSEN, O. (1979) Seksualitetens historie. IN *Udkast* 7, 3-4: 440-64.
- ANDKJÆR OLSEN, O. & KÖPPE, S. (1981) *Freuds psykoanalyse*. København.
- ARIÈS, P. (1960) *Centuries of childhood*. New York 1973.
- ARIÈS, P. (1978) Mentalitetshistorie. IN *Kultur og Klasse*, 48:30-57, 1983.
- BLOCK, A. (1977) Hinter Kulissen. IN P. Gleichmann (ed.) *Materialien zu N. Elias' Zivilisationstheorie*, ss. 170-194. Frankfurt a.m.
- CARLSEN, J., SCHANZ, H.-J., SCHMIDT, L.-H., THOMSEN, H. J. (1980) *Kapitalisme, behov og civilisation* bd. I-II. Århus.
- CLAESSENS, D. & MILHOFFER, P. (1974) *Familiensoziologie*. Frankfurt.
- CLARK, S. (1983) French historians and early modern popular culture. IN *Past and present*, august: 62-99.
- CLAUSEN, C. (ed.) (1981) *Barndommens historie*. København.
- DONZELOT, J. (1977) *The policing of families*. New York. 1979.
- ELIAS, N. (1939) *Über den Prozess der Zivilisation*. Frankfurt 1981.
- ELSCHENBROICH, D. (1977) *Kinder werden nicht geboren*. Bensheim 1980.
- FINK, H. (1982) Behovsproblematik og behovsbegreb. IN *Philosophia*, 10, 1-4: 44-65.
- FLANDRIN, J.-L. (1976) *Families in former times*. Cambridge 1980.
- FLANDRIN, J.-L. (1977) Späte Heirat und Sexualeben. IN C. Honegger (ed.) *Schrift und Materie der Geschichte*, ss. 272-312. Frankfurt.
- FLANDRIN, J.-L. (1979) Repression and change in the sexual life of young people in medieval and early modern times. IN *Journal of family history*, årg. 4: 196-210.
- FOUCAULT, M. (1975) *Discipline and punish*. New York 1977.
- FOUCAULT, M. (1976) *The history of sexuality*. London 1979.
- FRYKMAN, J. & LÖFGREN, O. (1979) *Den kultiverade människan*. Lund.
- GOFF, J. L. (1980) Mentaliteterne, en tvetydig historia. IN *Att skriva historia*, ss. 244-261. Stockholm.
- GOUREVITCH, A. Y. (1975) Tiden som kulturhistorisk problem. IN *Kultur og Klasse* nr. 48:90-109.
- HANSEN, N. G. (1980) Subjektets civilisering. IN *Kultur og Klasse*, 38:50-79.
- HANSEN, N. G. (1983) Symbolsk udveksling og historisk antropologi. IN *Kultur og Klasse*, 48:111-126.
- HEINSOHN, G., KNIEPER, R., STEIGER, O. (1979) *Menschenproduktion*. Frankfurt.
- HEINSOHN, G. & STEIGER, O. (1980) Tvangen til at producere mennesker. In *Kontext* nr. 41: 109-141.
- HOLTER, H. m.fl. (1975) *Familien i classesamfunnet*. Oslo, 1978.
- HUNT, D. (1970) *Parents and children in history*. New York 1972.
- KISELBERG, S. (1979) *Mændenes historie*. København.
- LARSEN, P. (1983) Den plastiske tanke. *Kultur og Klasse* nr. 48:58-59.
- LADURIE, E. L. R. (1975) *Montaillou*. New York 1979.
- MAUSE, L. de (1974a) (ed.) *The history of childhood*. London.

- MAUSE, L. de (1974b) The evolution of childhood. IN L. de Mause (ed.) *The history of childhood*, ss. 1-75. London.
- OLSEN, P. (1978) *Historie og psykologi*. København.
- ROSENBAUM, H. (ed.) (1978) *Familie und Gesellschaftsstruktur*. Frankfurt.
- SCHANZ, H.-J. (1981) *Træk af behovsproblematikkens idehistorie med særlig henblik på Marx og Engels*. Århus.
- SHORTER, E. (1975) *The making of the modern family*. New York 1977.
- SIGSGAARD, E. (1979) *Om børn og deres virkelighed*. København.
- STOIANOVICH, T. (1976) *French historical method. The Annales paradigm*. London.
- STONE, L. (1977) *The family, sex and marriage in England 1500-1800*. London 1979. [Forkortet version].
- USSEL, J. v. (1970) *Seksualundertrykkelsens historie*. København 1978.
- VAMMEN, T. (1977) Familiehistorisk forskning. IN *Fortid og nutid*, XXVII, 2:163-193.
- ZERLANG, M. (1978) Studiet af førkapitalistiske bevidsthedsformer. IN *Kultur og Klasse* nr. 32:32-60.
- ZERLANG, M. (1981) Karneval og kætterbål. IN *Kultur og klasse* nr. 40:73-95.
- ZERLANG, M. (1983) Problemer og perspektiver i fransk mentalitetshistorie. IN *Kultur og klasse* nr. 48:8-29.